

2024 • 6

LXXVII. évfolyam • június

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Benkő Levente (főszerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János
Rostás-Péter Emese

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Nagy Andrea
Nyomdai munkálatok:
IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 5 lej

9 771221 869240 06

Tartalom

Benkő Levente: Nem mind kacat, ami rejlik 3

enciklopédia

Weisz Attila – Kovács Zsolt: A gyalui kastély rövid története 4
Traian Filip: Gheorghe Ioanovici, a bánsági földbirtokos 8
Nagy Béla: A gubernátorné. Egy feledésbe merült kézirat története 14

emlék-lapok

Serdült Benke Éva: Várad megpróbáltatásai. 19
Korom Mária: Egy tizenéves felnőtté érése.
Részletek Balázs László naplójából 22

tudomány

Balla Sándor: Meseterápiával a vadul hullámozó vonalak ellen 27

közösség

Suba László: Mit hagytak ránk a céhek? 30

Lapszámunk szerzői:

Korom Mária – magyartanár, Kolozsvár
Kovács Zsolt – művészettörténész, Kolozsvár
Nagy Béla – mérnök, helytörténész, Kolozsvár
Serdült Benke Éva – tanár, Paks
Suba László – szobrászművész, Torda
Traian Filip – tanár, az Asociația Gheorghe Ioanovici nobil de Duleu și Valea Mare egyesület
elnöke, Dulló
Weisz Attila – művészettörténész, Kolozsvár

A címlapon a gyalui Rákóczi–Bánffy várkastély bejárata a felújítás utáni hivatalos megnyitón,
2024. május 17-én. A hátsó borítón középkori várjátékokat megidéző pillanatfelvétel
a kastély belső udvarán. Demeter Zsuzsanna fényképei

Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza. Kizárólag géppel írt vagy nyomtatott,
valamint Microsoft Word programban szerkesztett elektronikus kéziratokat fogadunk el.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

Szabadság

Nem mind kacat, ami rejlik

Huszadik századi történéseket és embersorsokat búvárló magyarországi kolléga újságolta el minap, képekben is gazdagon bizonygatva, hogy mennyi új és érdeklődésre számot tartó, a tényirodalom műfajába tartozó könyvet sikerült összevásárolnia. Bevallom, egy kicsit irigykedtem is, hogy bezzeg milyen jókat és frisseket meríthet az ember, ha közel jár a forráshoz, lévén szó a nemrégiben befejeződött kilencvenötödik Ünnepi Könyvhétről. Remélve, hogy valamikor a mi könyvtárunk is gyarapodhat ezekkel és hozzájuk hasonló példányokkal és tartalmakkal, egy kicsit meg is nyugodtam afelől, hogy a tényirodalom napja nincs leáldozóban. Sőt! Ha létezik ilyen felhozatal, akkor nincs és nem is lehet baj.

Lapunk májusi számában és világhálós felületeinken nem véletlenül tettük közzé az ebben a számban is olvasható felhívást, amelyben arra kérjük olvasóinkat: képből és írásból is tennénk együtt közkinccsé azokat az általuk – és sok esetben csak általuk! – ismert egyéni vagy/és kisközösségi adalékokat/sorsokat, amelyek például az 1944. esztendőhöz kötődnek. Mondjuk, a zsidók deportálásától, városaink bombázásától a nyár végi-kora őszi frontátvonulásig, az október-novemberi és téli tömeges elhurcolásokig. Az akkori történések 80., de még az első világháború kirobbanásának 110. évfordulója is, majdhogynem kötelez arra, hogy teret és lehetőséget adjunk olyan – gyakran és sokak által – jelentéktelennek tekintett, és ekként (le)kezelt, lesajnált részletek feltárására és megismertetésére, amelyek egyrészt a történelem alulnézeti vizsgálatának, de még a néprajzi és szociográfiai kutatásnak is rendkívül fontos elemei; másrészt mivel nem, vagy csak alig-alig kerülnek a makro-történetkutatás homlokterébe, két-három nemzedéken át feledésre vannak ítélve.

Egészen egyszerűen: ha nem kerülnek elő, és ha nem válnak közkinccsé olyan naplófeljegyzések, emlékezések, levelek, esetleg rajzok és fényképek, amelyeket a valamikori történések közvetett vagy közvetlen szereplői, az adott idők tanúi hagytak hátra, igen nagy a veszélye annak, hogy ezek a részletek elvésznek, mintha a megtörtént meg sem történt volna. És egyben igen nagy a kockázata annak, hogy a felesleges kacatoknak tartott tárgyi emlékek előbb-utóbb a szemeteskukákba vagy a tűzbe kerülnek.

Ennek kapcsán csak üdvözölni tudom azt az igyekezetet, amely által a helyi, kisközösségi történetkutatás iránt (is) elkötelezett emberek arra törekednek, hogy gyűjtsék össze, szerkesszék egybe, adják közre, egyszerűbben a mindenkori utókor számára készítsenek számvetést arról, ami az ő kis(ebb) közösségükben valaha megtörtén(het)et. Ezek azok a részben levéltári, de legnagyobbbrészt civil források alapján végzett úgynevezett helytörténeti mélyfúrások, amelyek kiteljesítik, feltárják, és remélhetőleg okulásul megmutatják azt, amit az embernek a történelmi idők zivatariban kénytelen volt átélnie.

Az utóbbi években Erdélyben, illetve Erdélyre vonatkozóan is napvilágot láttak ilyen tényirodalmi műfajba tartozó munkák. Gál Mária csíkszentkirályi történész, Szabóné Hajdu Magda csíkcsecsói nyugalmazott matematikatanár, Borbély Emma kibédi nyugalmazott agrármérnök, Irmgard Sedler erdélyi származású tanár és muzeológus, Préda Barna zalánpataki közigazdász és néprajzkutató saját településük/kisközösségük adalékait gyűjtötték össze innen-onnan, élő tanúktól, fiókok mélyéről, Isten tudja honnan, kitartóan és nagy-nagy ügyszeretettel. Önszorgalomból, önzetlenül, településük, nagy időket megélt falustársaik iránti szeretetből és ragaszkodásból, ahogy mondani szoktuk: pénz és taps nélkül. Ha ezt nem teszik, egészen bizonyosan szegényebbek lennének; nem ismernék meg, és az elkövetkező évtizedekben holtbiztosan feledésbe merülne mindaz, amit az ő közösségükben a már elköszönt, illetve elmenőben levő nemzedékek a két világháborúban megélték.

Mert kérem, hogy higgyék el: távolról sem kacat, ami rejlik!

Weisz Attila – Kovács Zsolt

A gyalui kastély rövid története

A gyalui kastély a mai település északkeleti részén, az Almás-patak és a Kis-Szamos összefolyásába benyúló hegyplatón épült egy 2–3. századi római lovassági castrum közvetlen közelében. Mint a középkori eredetű várak legnagyobb része, a gyalui kastély korai formáját adó vár is kezdetben egy birtoktest védett gazdasági központja volt, mely idővel reprezentatív funkciókat kapott. A gyalui birtoktest alapját a Monoszló nembéli Péter erdélyi püspök kovácsolta össze a 13. század végén azzal a szándékkal, hogy egyrészt új birtokokat szerezzen, másrészt a kolozsmonostori bencés apátság birtokszerzéseit ellensúlyozza. Gyalut oklevelesen először 1246-ban említik, már püspöki birtokban. A birtokközpontot Kolozsvárott próbálták kialakítani, majd a Szászfenes melletti Leányvárbán, ám a 14. század végén már a kedvezőbb fekvésű Gyalu vált a birtok központjává. 1373-ban *curiát*, azaz kiváltságot, birtokközpontot jelző telket

és épületet említenek, aminek a korábbi használatát az 1345-ben, 1364-ben itt kiállított püspöki oklevelek jelzik.

1428-ban bukkan fel először oklevélben a gyalui vár, 1456-ban a püspök várbeli lakóházát, míg 1465-ben már a püspöki *pallatiumot* is említik. Valószínűleg ennek a reprezentatív épületnek sikerült feltárni a fennmaradt hátfalát a mai kastély keleti szárnyában, amit a kastély kutatása egyik legfontosabb eredményének tekintünk. Bár az emeletes, alapincézett késő középkori palotából csak a hátfal maradt fenn, ezen be lehetett azonosítani a korai földszinti és emeleti, sokszor átalakított ablaknyílásokat és a kapualj helyét, amely nem esett egybe a mai kocsibehajtóval. Ehhez tartozhatott az a hatalmas, késő gótikus ablak is, amelynek a másodlagos beépítésben megtalált darabjaiból grafikaiul kisserkeszthető volt egy teljes kőkeret. Ez az épület méreteiben és reprezentativitásában összevethető a püspökök középkori gyulafehérvári palotájával és az azzal szomszédos préposti palotával, amelynek keletkezési periódusa is egyezik a gyaluival. A beazonosított középkori palota azért is fontos, mivel ebből az időszakból Erdélyből kevés hasonló reprezentatív épületet ismerünk. A palota megépítése jelzi, hogy az erdélyi püspökök különlegesen fontos tartózkodási helyüknek tartották a Kolozsvár és Várad közötti útvonalon fekvő gyalui rezidenciájukat.

A késő középkori palota legjelentősebb átalakítási időszaka a 15–16. század fordulóján volt, Geréb László és Bacskai Miklós püspökök idején. Mindketten a királyi udvar belső embereinek számítottak, humanista műveltséggel rendelkeztek. Geréb Hunyadi Mátyás unokatestvéreként a király közvetlen bizalmasai közé is tartozott, Bacskai pedig az udvar egyik legjelentősebb diplomátája is volt. Mindez azt is eredményezte,

A gyalui kastély északkeleti nézete. Jobb oldalon az istálló, középen az északkeleti saroktorony, bal oldalon a Rundbogenstil loggia. Weisz Attila fényképe

Reneszánsz bábos korlát töredékei, 1500 körül. A jobb oldalin Bacskai Miklós püspök címere a francia királyok Szent Mihály-rendjének jelvényével (1503–1504). Kovács Zsolt fényképei

hogyan a magyar királyságban az építészet területén először a Mátyás budai palotájának átépítésénél megjelenő, nagyon igényes, firenzei mesterek által meghonosított reneszánsz ízlés igen hamar követésre talált belső embereinek az építkezéseiben. A reneszánsz, *all'antica* ízlésű építkezésekkel nemcsak humanista műveltségüket és a királyi elit köréhez való tartozásukat jelezték, hanem gazdagságukat is. A budai minőségű faragványok Gyalun előkerülő nagy száma revelációszerű volt még úgy is, hogy ismertük a kastélyból már a két világháború között előkerült kitűnő, 1500 körüli faragványokat. A most fellelt faragványok java szerepel a kiállításon, belsőépítészeti elemek részei lehettek, a legtöbbjük egy reneszánsz bábos korláthoz tartozott. A reneszánsz töredékek valószínűleg a késő gótikus palota és ennek kápolnája belsejét alakíthatták át, de a tömegét lényegében nem. Kiemelkedő közülük az a darab, amelyet az 1503–1504-ben erdélyi püspöki címet betöltő Bacskai Miklós címere díszít, s amelyet a francia királyok Szent Mihály-rendjének liliosos és kagylós díszláncza övez. Bacskai ugyanis főalakja volt annak a követségnek, melyet II. Ulászló király küldött 1502-ben XII. Lajos francia király udvarába, megkérni Foix-i (Candale-i) Annának, a királyné közeli rokonának a kezét. Diplomáciai sikeréért felvételt nyert abba a lovagrendbe, melybe csak a francia királyi bizalmasai kerülhettek be.

A középkori, lényegében máig ismeretlen vár és palota együttesén az

1530–40-es évek fordulóján következett be az első gyökeres változás a mohácsi vész utáni zavarok, a kettős királyság, a török veszély és a reformáció terjedésének bizonytalan körülményei között. Ekkor Szapolyai János király híve, Statileo János erdélyi püspök a palota köré modern, reneszánsz koncepciójú, négy saroktoronyos, szabályos alaprajzú várat építtetett, nyugati oldalán helyiségsorral, mely ma is meghatározza az együttes tömegét. A várfalakat és a kerek tornyokat ágyúlőrészekkel látták el, a vár köré hatalmas, kövel bélelt szárazárkot ástak. 1541-ben, mikor a török csellel elfoglalta Budát, Izabella özvegy királyné csecsemő fiával és egész udvartartásával meg a királyi adminisztrációval Erdélybe vonult vissza, Gyaluba, még Statileo életében, majd kis idő múlva Gyulafehérvárott rendezkedett be. Elképzelhető, hogy a várat már Izabella fejezte be. Statileo halála után a reformáció körülményei között tíz évig nem választottak új püspököt, elindult a Habsburgok tevékenysége Erdély megszerzésére I. Ferdinánd idején, illetve Izabella helytartójának, tanácsadójának és egyben leggyűlöltebb belső emberének, Martinuzzi Fráter Györgynek a furmányos diplomáciája a török veszély elkerülésére és a függetlenség megőrzésére. Ilyen körülmények között jött létre a soha meg nem valósult 1541-es gyalui egyezmény, melynek értelmében, ha Ferdinánd visszafoglalja Budát, Erdély is visszakerül a királysághoz. Ferdinánd 1542-ben katonailag

kudarcot vallott, és az erdélyi rendek inkább elküldték az első adót a szultánnak, annak protektorátusa alá helyezve a formálódó fejedelemséget. Így létrejött az az Erdélyi Fejedelemségnek nevezett pufferzóna a Habsburg-birodalom és a török birodalom végvidékén, melynek fennmaradása mindhárom félnek érdeke volt. Ezt az időszakot a kiállításban egy felirattöredék, és talán a Szapolyaiak címerének töredékes alsó része jelzi.

Izabella 1551 és 1556 közötti száműzetése, majd a fia, János Zsigmond (az első erdélyi fejedelem) 1571-es halála után trónra kerülő Báthoryak idején visszatértek Erdély katolikus püspökei (pl. Bornemisza Pál vagy Náprágyi Demeter), akik Gyalut újra reprezentatív lakhelyként használták, amit tanúsít az a két – feliratos – kandallótöredék is, amelyek az erdélyi reneszánsz művészet provincializálódását is jelzik a figyelmes szemlélőnek. Mikor a vár épp nem püspöki kézen volt, akkor a fejedelem vezetői vagy főurai használták, például Ghiczy János kormányzó, illetve a vár és a birtok a fejedelmi kincstár tulajdonába ment át.

A késő középkori palota legjelentősebb átalakítási időszaka a 15–16. század fordulóján volt.

A tizenöt éves háború (1591–1606) instabil időszakában az épületegyüttes hol fejedelmi adományban volt a korszak arisztokratáinak kezén, hol az uralkodóban: Báthory Zsigmond, Báthory András bíboros, Báthory Boldizsár, Mihály vajda, Basta generális vagy Sennyei Pongrác váltogatták egymást. A bizonytalan időszakban az épületen is több javítás zajlott. 1605-ben Bocskai István fejedelem vette be Gyalut, aki azt szintén az erdélyi fejedelemségnek adományozta, illetve az ő idejében készült el a kastély első leltára, mely még lényegében rögzíti az együttes késő középkori képét, benne egy gazdagon felszerelt, katolikus rítusú kápolnával.

A 17. század első felében a fejedelmek és híveik (pl. Sennyei Pongrác, Kamuthi Farkas, Zólyomi Dávid) tulajdonában volt a kastély, utóbbtól I. Rákóczi György vette vissza az uradalmat, és annak központját nemcsak reprezentatív rezidenciaként kezdte használni, hanem jelentősen át is alakította. I. Rákóczi György, aki elődje, Bethlen Gábor mellett a legtöbbet építkező fejedelem volt, újragondolta az

Reneszánsz kandallópárkány töredéke, 16. század második fele. Kovács Zsolt felvétele

Reneszánsz pilaszterfejezet, 1500 körül. Kovács Zsolt felvétele

együttst. Újraépítette a kettős nyugati szárnyat, míg az udvar terének növelése miatt lebontotta a régi püspöki palotát, annak hátfalát pedig összekötötte a mögötte levő várfallal, új emeletes szárnyat hozva létre. Az északi és a déli várfalak mellé is egy-egy emeletes szárnyat emeltetve összekötötte a két főszárnyat. Felszámolta az ágyúlőréseket, a kurtinafalakra ablakokat nyitott, a nyugati szárny emeletén rendezte be a maga és felesége, Lorántffy Zsuzsanna, a keletiben a két herceg (György és Zsigmond) lakosztályait, a toronyszobák személyes tereké váltak. A toronyszobája előtt alakította ki az audienciás házat, melyet a törökországi Iznikből hozatott, díszes kivitelű falicsempékkel díszített, mely az együttes egyik legpompásabb tere lehetett. A nyugati szárny emeletén kápolnát rendeztetett be, a kapu fölötti tornyot megpróbálta újjáépíttetni, a földszinti és emeleti tereket beboltoztatta. A keleti és északi szárny mellé lépcsős, emeleti loggiát építtetett. A keleti szárny díszes bejárati ajtókeretének a helyét sikerült meghatározni és darabjaiból rekonstruálni. A fia, II. Rákóczi György által befejezett építkezések során Gyalu újra Erdély legfényesebb rezidenciái közé emelkedett, Gyulafehérvár és Fogaras mellé. A helyreállítás során számtalan helyen bukkantak fel a Rákócziak idején készült vakolatok, gyámkövek, faragványok, a kiállításon is több gyámkő, épületdísz szerepel ebből az időszakból. E kései reneszánsz emlékek szépen keretbe foglalják Gyalun és Erdélyben is a reneszánsz építő- és kőfaragó-művészet történetét, amely a Mátyás- és Ulászló-korban éppen innen indult.

II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata után az Erdélyre

törő török-tatár hadakkal 1660-ban megütköző fejedelem Gyalu mellett, Szászfenesen kapott halálos sebet. A török Váradot is elfoglalta, és ez a Kolozsvártól nyugatra fekvő területek lakói számára állandó bizonytalanságot, rettegést jelentett. Ennek okán a korszak erős embere, a dúsgazdag Bánffy Dénes kapta meg – Kolozsvár főkapitányi címe és több más környékbeli vár felügyelete mellett – 1663-ban zálogbirtokban a gyalui várat, és ezzel egy kézben egyesült Erdély nyugati részének védelme. Bánffy Dénes természetesen használta a rezidenciát, sőt, a Bonchidán megépítendő saját kastélyát is ennek a mintájára kezdte el felépíteni. A birtokszerző főúr 1674-ben egy nemesi liga ármánykodásának az áldozata lett, ám fia és örököse, György, megtarthatta vagyonyát, és Gyalu is.

A török Váradot is elfoglalta, és ez a Kolozsvártól nyugatra fekvő területek lakói számára állandó bizonytalanságot, rettegést jelentett.

1690-ben a Diploma Leopoldinummal a Habsburg Birodalom bekebelezte Erdélyt, melyet külön fejedelemségként adminisztrált egy, a császár által kinevezett gubernátor vezetésével. Erdély első gubernátora pedig éppen Bánffy György lett, aki számára Gyalu ugyancsak reprezentatív rezidenciának számított. Bár az ő idejében már elkészült a bonchidai kastély, lányainak fényes esküvőjét 1700-ban és 1702-ben Gyalun

tartotta, ahol főleg a második pompája és az ott felvonuló hatalmasságok, a feltálat ételek-italok Apor Péter emlékirót arra készítették, hogy művében, a *Metamorphosis Transylvaniae*-ben (1736) egy külön fejezetet szenteljen az eseménynek. A fényes esküvő egyben a kastély kora újkori történetének az utolsó megcsillanása volt: az 1703-ban kitört II. Rákóczi Ferenc-féle szabadságharc idején, mint Erdély gubernátorának a rezidenciáját, 1704-ben és 1705-ben ostrommal vették be a kurucok (az egyik ostromot az a Pekri Lőrinc vezette, aki az 1702-es menyegzőn is jelen volt), mindez az épületegyüttes pusztulásához vezetett. A Bánffyok bonchidai rezidenciáját is feldúlták, így az 1711-es békekötés után a gubernátor fia, ugyancsak György, Gyalun a kastély mellett, a hegy lábánál építtetett két udvarházat. A nagyobb udvarházban gyerekeskedett fia, Bánffy Dénes is, aki aztán az 1740-es években Bonchidát barokk pompával építtette újjá. Az ő fia, György, aki 1786-ban szintén Erdély gubernátora lett, miután 1778-ban megújult a gyalui birtok zálogszerződése, a koronával kezdte el helyrehozni 1800 környékén a majdnem száz éven keresztül romosan álló épületegyüttes egy részét. A kolozsvári Bánffy-palotát is építtető György a keleti szárny déli részét, a délkeleti tornyot és részben a déli szárnyat hozta helyre, kialakította a mai főbejáratot és a mai főlépcsőt, újjáépíttette a délkeleti tornyot. E munkálatok építésze Leder József volt. Ezt a részben újjáépített állapotot dokumentálja Franz Jaschke egy 1820-as években készült akvarellje.

A teljes helyreállítás Bánffy György kormányzó fiának, Dénesnek és feleségének, Josephine Schilling von Cansattnak a nevéhez fűződik, akik az 1830-as évek második felében a korban

Reneszánsz lunettadomborművet övező ívezet töredéke, 1500 körül.
Kovács Zsolt felvétele

Román kori vállkő, feltehetően a gyalui korai plébániatemplom diadalívéből, a 12-13. századból. Kovács Zsolt felvétele

divatos romantika szellemében, a romanikát és a korai reneszánszt is idéző Rundbogenstil jegyében építettek újra a romos együttest. Betömték a szárazárkot, kiépült az északi szárny helyén a hatalmas istálló, emeletén a magtárral, a délnyugati hatszöges torony, melynek a tere eredetileg egységes volt, és kápolna funkcióval bírt, kialakították a keleti, emeleti loggiával is ellátott, félköríves árkádokkal gazdagított főhomlokzatot. Ekkor bonthaták el a nyugati szárny belső traktusát, hogy megnyithassák a mellékbejáratot. A belsőket tájképekkel, festménygalériával, gazdag bútorzattal díszítették. Sajnos az egykori belsőkből csak a keleti szárny egy, a korban divatos, pompeji vörös helyisége, valamint az északkeleti torony mennyezeti festése maradt fenn. Ekkor telepítették a kastélyt övező angolkerteret a főálléval, helyenként egzotikus fákkal. A gyalui romantikus kastély a művelt, a zene és képzőművészet iránt érdeklődő, s azokat amatőr szinten művelő, műpártoló főúri házaspár ízlésének kifejezője is volt.

A gyermektelen pár halála után (1854, illetve 1865) a hatalmas birtok és a kastély az oldalági rokonok között oszlott meg, közben 1861-ben egy tűzvész pusztította el a pompás úrilakot, és ebben az időben állami hivatalok számára volt bérbé adva a kastély egy része. 1873-ban az örökösök a még mindig csak zálogban bírt uradalomból egy kihalásított hatalmas erdőbirtokot a kincstárnak adták, ezzel a zálogszerződés lejártá előtt megváltották a kastélyt, majd azt 1874-ben Rosenberger Bernát helyi faiparosnak és gyártulajdonosnak adták el. Ő volt az, aki a kastélyt a tűzvész után, 1886-ban helyreállíttatta, lakhatóvá tette, keleti homlokzatát dekoratív festéssel látta el, kialakította a

ma is létező mennyezeteket, melyek közül néhány szerényebb díszítőfestést is kapott. Ekkor készült a belső homlokzatok melletti függőfolyosó, több melléklépcső, illetve a melléképület. A kastélyt vegyesen használta raktározásra, de reprezentatív, sőt turisztikai célokra is, megpróbálta a kolozsvári tehetősebb polgárok számára kiránduló, rekreációs vagy akár elegánsabb ünnepi helyszíneként kamatoztatni. A kolozsvári fiatal festő, Peielle Róbert 1898-ban festőkolóniát próbált beindítani Rosenberger segítségével Gyalun, illetve mivel a hatalmas épület túl tágasnak bizonyult, üres helyiségeibe az állami iskola és tanítói, illetve az erdészeti hivatal is beköltözhettek, a nyugati szárny emeletén bérlakásokat vagy turistáknak kiadandó szobákat alakítottak ki. Rosenberger Bernát 1909-es halála után örökösei a kastélyt Bánffy Györgynek adták el, aki azt nászajándékba adta lányának, Bánffy Katalinnak (azaz Katinkának, az író Bánffy Miklós nővérének) és férjének, Barcsay Tamásnak.

A Barcsay család igyekezett az épületet rangjához és múltjához méltóan berendezni, de modernizálni is. Gyereük, József, és felesége, Dezső Éva 1936-ban váltak a kastély urává. Közben lezajlott a főhatalomváltás, az 1921-es földreformmal a kastélyhoz tartozó birtok nagy részét államosították. A kastély belsejét berendezésében és technikailag is modernizálták, illetve a gazdag történetű épület ekkor került a kutatók látóterébe. A két világháború közötti időszakból több belső felvételt is ismerünk az épületből. A második világháború és a kommunista hatalomátvétel után a kastélyt államosították, és különféle állami intézményeket működtettek benne. Volt itt erdészeti és mezőgazdasági vezetőknak továbbképző, majd kisegítő iskola

működött az épületben. Az épületnek ez a – nyilván nem a történelmi jelentőségéhez illő – használata legalább az alapvető karbantartást, időnként helyi felújítást, modernizálást biztosította. Az 1989-es fordulat után is kisegítő iskola működött az épületben, ám az alulfinanszírozott intézmény és az általános szegénység körülményei az iskola megszűnését és a magára maradt épület lassú pusztulását indították be. 2012-ben jött az újabb fontos változás, mikor az ingatlan viszályakapta Barcsay Tamás, aki gyermekkorának első esztendeit még a kastélyban töltötte. Ő 2014-ben adta el Nagy Eleknek az épületet, és az új tulajdonos, illetve az általa létrehozott Traditio Transylvanica Alapítvány azonnal neki is látott annak a felújításnak, melynek végeredményét ma megcsodálhatjuk.

A második világháború és a kommunista hatalomátvétel után a kastélyt államosították, és különféle állami intézményeket működtettek benne.

Bízunk benne, hogy a felújítás és a hozzá csatlakozó kiállítás elnyeri a közönség tetszését, és még jobban abban, hogy a kastélyt az Alapítvány megtölti újra élettel és olyan tartalommal, mely méltó a nagy elődök szellemi és anyagi örökségéhez. Kívánunk ehhez erőt, bátorságot, kreativitást!

(Elhangzott a felújított gyalui kastély átadási ünnepségén rendezett kiállítás megnyitóján, 2024. május 17-én.)

Gheorghe Ioanovici, a bánási földbirtokos

A 18. század második felétől számos macedóniai aromán telepedett le a Bánásban, köztük volt Pavel Kaliva (Ioanovici) is. 1788-ban érkezett Macedóniából Bécsbe, onnan meg Budapestre utazott, hogy meglátogassa a barátait. Az ő tanácsokra hallgatott, mikor végül Temesváron vásárolt házat, a várban, 96 000 forintért.

Pavel Kaliva neves kereskedőcsaládból származott. Az évek során többször is nevet változtatott, utoljára Ioan Pavel Kalivaként nevezte meg magát, apja keresztnéve (Ioan) után. Gyakran a Pavel Ioanovici (Joanovics Pál) nevet használta.¹ A temesvári telekkönyvben 1790-ben Pavel Ioanovici annak az épületnek a tulajdonosaként szerepel, amely ma a Savoyai Jenő utca 16. szám alatt található. A 18. század utolsó harmadában az arany körtéhez címzett fogadó működött ebben az épületben. 1843-ban került át Pavel fia, a huszonegy éves Gheorghe Ioanovici tulajdonába. Mielőtt bebörtönözték volna, Gheorghe Ioanovici eladta a házat, amely 1853-ban egy bizonyos Reidrondt tulajdonaként tűnt fel a dokumentumokban.

Az ismert kereskedő, Pavel Ioanovici jól forgatta a pénzt Temesváron, rövidesen még több házat vásárolt meg a városban. 1820-ban 12 000 forintot fizetett az Iskola utca 90–91. szám alatt álló ingatlanért. Férje halála után, 1824-ben Ana Ioanovici örökölte meg a házat, amelyet a várban lévő ingatlanok első összeírásakor, 1828-ban is megemlítenek.² (...) Amint anyagi helyzete megengedte, birtokot is vásárolt. 1800. május 15-én fizette ki a császári koronának Dulló és Pogányosvölgy (Nagypatak) 2087 holdnyi és 1439 négyszögöldnyi területe ellenértékét,³ a következő évben, 1801. szeptember 25-én I. Ferenc császár nemessé avatta.

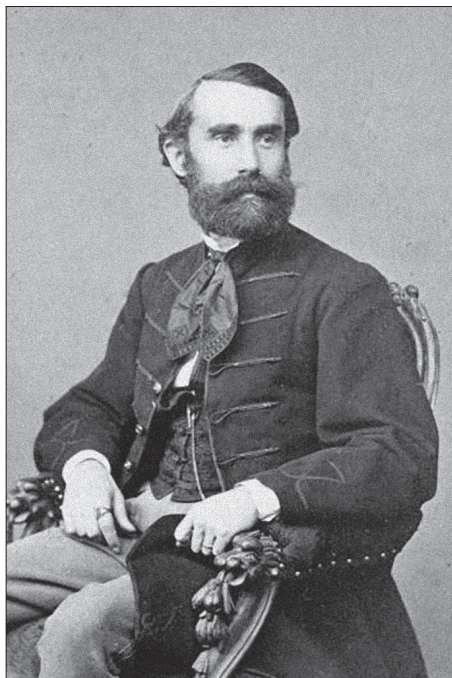
A birodalomban az volt a szabály, hogy a földbirtokos nemeseknek valamilyen tisztséget is be kellett tölteniük a

császári közigazgatásban. Pavel Ioanovici több tisztséget is felvállalt: Krassó vármegyei táblabíró volt, majd alispán. A dullói és nagypataki Ioanovici család nemesi címerét Ioan Cavaler de Pușcariu ismerteti a *Date istorice privitoare la familiile nobile române* [A román nemesi családokra vonatkozó történeti adatok] című, 1892-ben Nagyszebenben megjelent kötetében. A címeren katonai pajzsot és császári jelképeket találunk. A pajzs három mezőre van osztva: felső részén két kar látható, amint egy koronát tartanak. A bal oldali, kék mezőben egy ezüsthorgony, a jobb oldali, rozsdavörös mezőben egy vadászkutya kapott helyet, amely mellső lábaival a nyakába kötött ezüsthorgonyt tartja.⁴

Családi kötelékek

Pavel Ioanovici első felesége Maria Sandrovič, egy besszarábiai bojár lánya volt. Három lányuk született: Ecaterina, aki Ioan Iancio felesége lett; Elisabeta (mh. 1839), aki apádiai Ștefan Gheorghevič (mh. 1838) felesége volt, és akivel három gyermekük született: Ilona, Eulália és Sándor; a harmadik, Francisca, akit a nemes Pavel Brancovici vett feleségül.⁵

Maria Sandrovič halála után Pavel Ioanovici újranősült, második felesége Ana Iancovici (Dechira) lett, a szintén gazdag macedoromán családból származó, több temesvári ingatlannal rendelkező özvegy. Ebből a házasságból három gyermeke született: Persida Josefa – született 1816-ban, Gheorghe – született 1821. november 24-én Temesváron, és kisebbik nővére, Eufrosina (Ana Roza) – született 1824-ben. A súlyos beteg Pavel Ioanovici 1824-ben, Eufrosina születése előtt meghalt, a második házasságból származó gyermekek anyjuk (Ana Dechira) gondozásában maradtak. Az özvegy Ana Dechira 1824-ben feleségül ment Freund Ferenc Xavérhoz,

Gheorghe Ioanovici (Joannovics György) magyarországi román nemzetiségű politikus, nyelvész, újságíró, a Magyar Tudományos Akadémia levelező (1867), majd tiszteletbeli (1881) tagja

Gheorghe Ioanovici 1862-ben vette feleségül Sofia Mannót (Mannó Zsófiát)

akinek a felesége nem sokkal korábban halt meg. Neki is három gyermeke volt az előző házasságából. Freund Ferenc Xavér fia Ferenczy (Freund) Károly volt (a híres magyar festőművész, Ferenczy Károly apja), aki 1818-ban született, és aki így Gheorghe Ioanovici féltestvére lett.

Gheorghe Ioanovici (Joannovics György) tizennégy éves volt 1835-ben, amikor az édesanyja, Ana Dechira meghalt. Ekkor költözött a család a temesvári Deschan-palotába, ahol Dechira három gyermeke élt. A város központjában található neoklasszicista stílusú palotát 96 150 forintért vásárolták meg a Deschan de Hansen (korábbi nevük: de Jean) családtól.⁶ A műemlék épület a Bega-áruházzal szemben található, és Scherter-palotaként is ismert. A De Hansen család saját rezidenciájaként szolgáló palotát 1735-ben építették (a földszinti részét), később került rá a két emelet. A 19. század első éveiben a déli főhomlokzatot átalakították, magas attikát és korinthoszi oszlopokat kapott. Az első emeleten 1830-ban kaszinót nyitottak a temesvári elit számára. Az épület hátsó részében fogadó üzemelt, a földszinten istállókkal, az emeleten vendégszobákkal.

Gheorghe Ioanovici kisebbik húga, Eufrosina (Ana Roza – Bécsben halt meg, 1881. október 24-én) Dadányi Pál (1814. június 27. – 1882. július 10.) felesége lett. Dadányi Pál huszárkapitány volt az osztrák–magyar hadseregben. Gyönyörű énekhangjának köszönhetően nevet szerzett magának a pesti kultúra-kedvelő körökben, számos alkalommal adott elő áriákat.⁷ Gazdag és befolyásos aromán családból származott, amelyet 1785-ben emeltek nemesi rangra. Torontályúlvészi birtokukat 1782-ben

vásárolták meg. Eufrosina (Ana Roza) sógora lett berekszói Vukovics Sebő (Sava Vucovici), a Szemere-kormány igazságügy-minisztere.

Gheorghe Ioanovici, a macedón Pavel Ioanovici (Kaliva) fia, dullói és nagypataki földbirtokos fontos szerepet játszott a Bánság politikai és kulturális életében. A Bega-parti városban végezte elemi és középiskoláit, filozófiai és jogi tanulmányait pedig Szegeden, Pozsonyban és Pesten. 1842-ben szerzett jogi diplomát. Fiatalon bekapcsolódott a közéletbe, és már korán felhívta magára a figyelmet a temesvári sajtóban megjelent cikkeivel. Olyan népszerűsége tett szert, hogy az 1847–1848-as pozsonyi diétán Temesvár képviselőjévé választották.⁸

1796-ban a bécsi császári kamara kidolgozott egy tervezetet a bánsági földek felértékelésére, hogy magánszemélyeknek kínálhassák azokat eladásra.

Erős Európát akartak, amely a humanitárius eszmék, a demokrácia, az egyenlőség, a testvériség, a világbéke alapjaira épül, amelyben érvényesülnek az 1848-as forradalmárok követelése. Ezek egy része megvalósult, de az utánuk következő nemzedékek – anyagi és szellemi erőforrások híján, örökölt történelmi múlttal – nem értették meg, hogy az akkoriban egyedül életképes Osztrák–Magyar Monarchia alapjaira kell építeni. Az utánuk következő nemzedékek a nacionalizmust, az egyének és a nemzetek közötti ellenségeskedést hirdették – nem hallgattak Ioanoviciék, a szabadkőművesek, a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy tagjainak tanítására.

Visszatérve a dullói és nagypataki birtokhoz, itt egy rövid kitérőt kell tennünk, hogy jobban megértsük az adott időszak társadalmi-gazdasági, katonai és politikai fejlődésének birodalmi koncepcióját.

A birtok története

1796-ban a bécsi császári kamara kidolgozott egy tervezetet a bánsági földek felértékelésére, hogy magánszemélyeknek kínálhassák azokat eladásra. Nagyikinda és Újmoldova környékének

kivételével a Bánságot 29 birtokra osztották fel, amelyek közül 19-et bocsátottak a vásárlók rendelkezésére. Az eladásra szánt uradalmakat három kategóriába sorolták: 300 000–400 000 forint, 150 000–300 000 forint és 150 000 forintnál kevesebb értékű birtokok, majd következtek a kisebb értékű praediumok. Mária Terézia császárnő 1779. április 20-án hagyta jóvá ezt a törvényjavaslatot, amelyet azonban II. József csak 1781. január 1-jén léptetett érvénybe. Az árveréseket Bécsben és Temesváron tartották, külön erre a célra felállított bizottságok előtt. Bécs hatalmas bevételre tett szert a területek eladásából. A Bánságban tehát egy olyan társadalmi-gazdasági és politikai jelenység zajlott le, amelyet magasabb állami érdekek diktáltak: a bécsi kormány az oligarchák ellenében cselekedett, mikor a kereskedelembe és a hitelügyekben kiválóan teljesítő, szorgalmas és intelligens arománokat szólította fel, hogy vásároljanak földeket a Bánságban. A régió területének mintegy tizedét adták el, és így olyan uradalmak jöttek létre, amelyek mögött más vállalkozások is álltak. Számos aromán család ezen az úton került közvetlen kapcsolatba e földek ősلاكosságával. A következő aromán családok telepedtek meg a Bánságban ebben az időben: a Mocioni (Mocsonyi) család – Fény, Bulcs, Kápolnás; a Grabovszky család – Apádia; a Capră család – Zsuppa, a Cernovici (Csernovics) család – Mácsa; a Karátsonyi család – Bánlak; a Nákó család – Nagyszentmiklós; a Csekonic család – Zombolya; a Nikolics család – Rudna stb.⁹ A 18. század végére Dulló falu királyi birtok lett. 1800. május 15-én vásárolta meg Pavel Ioanovici a Dullót és Nagypatakot magában foglaló, 2087 hold és 1439 négyszögöl területű birtokot.¹⁰

Ioanovici és a kibontakozó forradalom

A fiatalon árván maradt, jelentős vagyonnal rendelkező Gheorghe Ioanoviciot a rokonai segítették, hogy befejezze tanulmányait. Mint már említettük, pályafutását ügyvédként kezdte Temesváron. Huszonhét éves korában már fontos tisztséget töltött be, Krassó vármegye alispánja volt. Ifjúkori lendülete vitte az 1848–1849-es forradalomba és szabadságharcba, a magyar fiatalokkal együtt, hogy a forradalom nagy eszméit megvalósítsa. Rokonszenvezett a magyar és a román forradalmi törekvésekkel, ahogy az osztrákokkal, franciákkal is.

Cselfalvi és lubóczy Pulszky Ferenc Aurél Emánuel (1814–1897) magyar politikus, régész és műgyűjtő, a Magyar Tudományos Akadémia tagja

Mint minden fiatal, lázadt a habsburgi konzervativizmus ellen, és ő, a dullói és nagypataki nemes, kockára tette a vagyonát és a fényes karrierjét – nem hallgatott a rokonaira, hanem felvételt kért a függetlenségért harcoló magyar hadseregbe. Az 1848-as forradalom idején Ioanovici a polgári átalakulásért küzdő Emanuil Gojdu (Gozsdu Manó) által vezetett csoportosuláshoz csatlakozott, amely a magyar hatóságok támogatását élvezte a Habsburg-abszolutizmussal szemben. Ugyanitt tevékenykedett Alexandru Capră – Zsuppából, Vincențiu Bogdan – Nagykomlósról, Ioan Misić (Missics János) – Lippárol, Atanasie Deciu és Nicolae Iorgovan Temesvárról, Eftimie Murgu pedig Lugosról.

Itt zárójelben meg kell jegyeznünk, hogy Ioanovicit szoros barátság fűzte Emanuil Gojduhoz, amely ezekben az években alakult ki. Az 1848. június 24-re kitűzött országgyűlési választásokon a boksánbányai választókerületben a községi jegyző, Ștefan Ioanescu indult, akit az Eftimie Murgu köré szerveződő csoport támogattott, továbbá Gheorghe Ioanovici, akit az Emanuil Gojdu vezette csoportosulás jelölt. A boksánbányai választások zavargásokat szültek, ugyanis a lugosi Manea és a barbosi Hațegan a népet feltűzelték Ioanovici ellen, ezért végül Ștefan Ioanescut választották meg.¹¹ Ezek voltak a forradalom megelőző pillanatok a térségben.

Annak érdekében, hogy megértsük, mi történt akkoriban, felsoroljuk

az 1848-as forradalom néhány főbb eseményét:

1848. március

– Március 18. – A temesvári magyar népgyűlés elfogadja a március 15-én Pesten kidolgozott forradalmi programot.

– március 21. – A kolozsvári közgyűlés elfogadja a március 15-én Pesten kidolgozott forradalmi programot.

– március 23. – A kolozsvári konzervatív és liberális párt Erdély egyesítését követeli Magyarországgal.

– március 30. – A nagyszebeni magyar közgyűlést a városban lakó szászok ellenállása miatt nem tartják meg. Nagyenyeden mondja ki a közgyűlés, hogy kéri Erdélynek Magyarországgal való egyesülését.

– A marosvásárhelyi, nagyenyedi és tordai magyar nemzetőrök fegyvert ragadnak.

Április – május

– A kolozsvári gubernium ostromálapotot hirdet Erdélyben.

Mint minden fiatal, lázadt a habsburgi konzervativizmus ellen, kockára téve vagyonát és fényes karrierjét.

– Május 15. – a Szabadság mezején megtartják a balászfalvi nemzetgyűlést, amelyen nagyon sok román vesz részt, vezetőik jelenlétében. A románok kijelentették, hogy „egyesülni akarunk az Országgal”. (Mi most azt kérdezhetnénk: „Melyik országgal? Amely az oszmán iga alatt áll? Ahol a forradalom csak néhány órát tartott? Vagy talán a Habsburg-birodalommal, amelyben jól élnek az emberek, és amely már több mint 80 éve felszabadult az oszmán elnyomás alól!”)

– Május 29. – Kolozsváron megkezdődik az erdélyi diéta.

– Május 30. – A kolozsvári diéta kimondja Erdély unióját Magyarországgal.

Június

– Június 6. – Az erdélyi diéta elfogadja a jobbágyság eltörlését.

– Június 10. – Ferdinánd osztrák császár szentesíti az Erdély Magyarországgal való egyesítéséről szóló határozatot.

– Június 18. – Erdélyben hatályba lép a jobbágyságot eltörlő törvény.

– Június 10. – Ferdinánd császár jóváhagyja az Erdély Magyarországgal való egyesítéséről szóló határozatot

– Június 18. – Erdélyben hatályba lép a jobbágyságot eltörlő törvény.

(...)

Gheorghe Ioanovici a forradalom után

Gheorghe Ioanovicinak egész hátralevő életére rányomta a bélyegét a keserűség, a csalódottság: elbukott a reformtörekvések, elbukott a szabadságharc, ugyanakkor mélyen megérintette a magyar hadsereg és az Avram Iancu vezette románok hősiessége, valamint a temesvári ostrom során tanúsított ellenállás. Sértetlenül került ki a háborúból, viszont továbbra is tartania kellett attól, hogy román nemzettársai az életére törhetnek: személyes, a közösségre is kiterjeszteni kívánt filozófiája ugyanis az volt, hogy a magyar és a román népnek egyetértésben, testvérként kell élnie. A magyar szabadságharc leverése után Gheorghe Ioanovici Bukarestbe menekült (Nestor Damșa pap beszámolója szerint), ahol azt remélte, hogy nemzettársai majd védelmet biztosítanak számára. Megtagadták tőle a védelmet, így Törökországba ment tovább, isztambuli távoli rokonai látták vendégül. Egy év múlva, 1850-ben visszatért Temesvárra az általános amnesztia reményében, ám 1851 és 1852 között részt vett a Habsburg-ellenes Makk József-féle összeesküvésben. Az 1852-től 1854-ig tartó aradi perben tizenkét év börtönbüntetésre és vagyonának elkobzására ítélték.

Újságírói és politikai tevékenysége

Az általános amnesztia után Gheorghe Ioanovici szabad lett, vagyonát teljes egészében visszakapta, és ettől kezdve egy életen át küzdött a humanitárius eszmékért a társadalmi, politikai és gazdasági élet minden területén. A száműzetés idején kapcsolatba került az akkori szabadkőműves tevékenységgel, megértette a mozgalom fő célját, és maga is szervezkedni kezdett, területi sejtek és páholyok kiakításában vett részt. Gheorghe Ioanovici ismét ellátogatott Dullóra és Nagypatakra, részt vett a régi templomban tartott istentiszteleteken, amelyeket Dimitrie Constantino-vici pap tartott. A pap leszámazottainak visszaemlékezései szerint találkozott Bociota Iova és Latcu Ion Bujor dullói parasztokkal, az 1848-as forradalom résztvevőivel, akiket nem ítélték el, Ioan Boncilával és Ioan Bărboșanuvával, akik

Gheorghe Ioanovici háza a Krassó-Szörény megyei Dullón

támogatták a szabadságharcosokat, valamint Martin Petrovici és Pavel Crăini-cescu tanítókkal a dullói iskolából.

Meglátogatta Alexandru Capră zsuppai családját, hozzájuk később szorosabb kapcsolatok is fűzték: feleségül vette Alexandru szépséges unokahúgát, Sofia Mannót (Mannó Zsófia), 1862-ben. Látogatást tett továbbá Vincențiu Bogd-annál Nagykomlóson, Ioan Misici-nél Lippán, Atanasie Deciunál és Nicolae Iorgovannál Temesváron. Újból szoros kapcsolatba lépett Emanuil Gojduval.

1858 és 1862 között számos cikket írt a korabeli újságokba. Az *Ország* (1859, 1861, 1862) és a *Magyarország* (1861, 1862) című lapokban az 1848-as alkotmány visszaállítására és a forradalom eszméinek népszerűsítése mellett kampányolt. Több, nagy feltűnést és érdeklődést keltő cikkében felszólította a horvát és szlovén testvéreket, hogy egyesüljenek újra Magyarországgal! Ezek az írásai újra bizonyosságát adják annak, hogy a birodalom egységét és megerősítését szorgalmazta. 1860-tól 1864-ig főként nyelvészeti tárgyú cikkeket közölt, amelyekkel a magyar szakma elismerését vívta ki.

Újságírói és politikai tevékenysége eredményeként 1865-ben a boksánbányai választókerületben képviselővé választották. (...)

Ioanovici jogi és politikai gondolkodásának mélységére utal, hogy létrehozta a román képviselők parlamenti klubját. Abban az időben nem lehetett román nemzetiségi

képviselőkről beszélni, mert a választópolgárság legalsó szintjén a román nemzeti egység semmilyen formában nem nyilvánult meg: sem egyházi, sem közigazgatási, sem nyelvi, sem kulturális, sem egyéni szinten. Ráadásul a Kárpátokon túli románoknál csak nagyon ritkán kerültek előtérbe a nemzeti egységre irányuló törekvések, ők ugyanis azt vallották, hogy megfelel számukra az oszmán uralom, miért cserélnék fel az oszmán elnyomást a Habsburg-elnomásra. Amikor a Habsburg Birodalom 1777-ben a Bánság felszabadításáért harcolt a törökökkel szemben, Havasalföld és Moldva nem csatlakozott a birodalomhoz, hogy felszabadulhasson, inkább vártak még száz évet, a szabadságharcig (1877). Ioanovici és társai viszont lépésről lépésre gondolták végig, hogyan valósíthatják meg a román nemzeti egységet, először vallási, majd kulturális, gazdasági, nyelvi, végül politikai és közigazgatási értelemben a „tágabb hazában”.

Hogyan jártak el Ioanovici és társai:

1. Az ortodox vallási egységért harcoltak, a szervezeti szabályzat megvalósításával, az egyházközségi tanács szerepének megerősítésével az egyes közösségek szintjén; a nemesi réteg tagjai vállalták fel az egyházközségi tanácsokban az elnöki tisztséget.

2. Finanszírozták a román kulturális társaságokat, újságokat, folyóiratokat, ösztöndíjakat adtak a román tanulóknak és diákoknak.

3. Hitelintézeteket hoztak létre, az ortodox és egyéb valláshoz tartozó egyházközségi tanácsok tevékenységének támogatására.

4. A bánsági, erdélyi és bukovinai nemesek új módszerek bevezetésével korszerűbbé tették birtokaikat, fejlesztették az úthálózatot, és fontos beruházásokat kezdeményeztek a tulajdonukban levő településeken. Szorgalmazták a Havasalfölddel és Moldvával összekötő vasútvonalak megépítését.

5. Habsburg-birodalomból származó királyi herceget javasoltak Kis-Románia élére, Alexandru Ioan Cuza kiűzése előtt és után, hogy előkészítsék a románok nagy egyesülését a birodalomon belül.

Ioanovici és nemzedéktársai álma

Nemzedékük számára világos volt, hogy mit jelentenek a következő fogalmak: birodalom, ország, állam, haza, kiterjesztett haza, nemzet, nemzeti egység, gazdasági hatalom, politikai hatalom, katonai hatalom, humanitarizmus, vallás, szabadság, testvériség, egyenlőség. Számukra nagyon világos volt Európa akkori helyzete.

Ioanovici jogi és politikai gondolkodásának mélységére utal, hogy létrehozta a román képviselők parlamenti klubját.

Ioanoviciék feladata az volt, hogy az iskolán, az egyházon, a kultúrán, a mindennapi munkán keresztül elmagyarázzák a tömegeknek, az alsóbb osztályoknak, hogy a fent említett értékek védelme mindenkinek kötelessége, és hogy mindennap törekedni kell ezek megvalósítására. Az élet bebizonyította, hogy nekik is igazuk volt. Hol lennénk most mi, románok, de Európa is, ha már 1777-ben megvalósult volna a románok nagy egyesülése a birodalomon belül (a kiterjesztett haza), és nem vártunk volna 1877-ig, a szabadságharcig.

De haladjunk tovább, nagyjából időrendi sorrendben. 1867. január 30-án, már házasemberként, otthonában érte a hír, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a nyelvtudományok terén szerzett kiemelkedő érdemeiért levelező tagjává választotta, ugyanebben

A dullói templom

az évben pedig hivatalosan is belépett a budapesti szabadkőművességbe.¹² A parlamentben országgyűlési jegyző volt (1865–1867), majd a kiegyezési bizottság tagja (1867–1869) – írja Corneliu Diaconovici az enciklopédiájában¹³. Ő és sógora (Nicolae Dumba / Dumba Miklós) voltak azok, akik 1885 őszén azt javasolták Ion Popasu püspöknek, hogy nevezzen ki egy méltó tipográfust, aki képes lenne egy egyházmegyei nyomdát alapítani Karánsebesen, és a császári nyomdából Eduard Haustein nyomdász mestert ajánlották. Ő dolgozott így a *Foi Diecezane* [Egyházmegyei Lapok] 1886. januári kiadásán is.¹⁴

Az alkotmányos rendszer bevezetése után a magyar országgyűlésbe került Ioanovici, a lugosi járás képviselőjeként. 1865-ben egyike lett annak a 24

románnak, akik az akkori választásokon mandátumot szereztek. Vincentiu Babeş, Aurel Maniu, Ioan Faur, Emanuil Gojdu, Alexandru, Andrei, Anton és George Mocioni, Sigismund Popoviciu, Aloiziu Vlad de Saliste társaságában részt vett 1865. december 14-én az országgyűlés ünnepélyes megnyitóján, Ferenc József jelenlétében. Az 1865. december 21-i ülésen Ioanovicot az országgyűlés jegyzőjévé választották. A következő választásokat könnyedén megnyerte, és további négy cikluson át töltötte be a képviselői tisztséget. 1865 és 1881 között a boksánbányai választókerület képviselője volt a pesti parlamentben. 1867-ig tevékenykedett az országgyűlés jegyzőjeként, majd abban az évben a kiegyezési bizottság tagja lett. Báró Eötvös József vallásügyi miniszter

Nicolae Dumba császári tanácsos és báró Şaguna javaslatára államtitkárrá nevezte ki, ezt a tisztséget 1866-tól 1871-ig töltötte be.

1860-ban a román ügy számára kedvező körülmények új szakaszt nyitottak a román ortodox egyháztartomány megalapításának folyamatában. Ferenc császár 1864-ben Nicolae Dumba javaslatára jóváhagyta az erdélyi egyháztartomány létrehozását.

A dualizmussal az erdélyi román ortodox egyház új státuszát a magyar kormánynak el kellett ismernie. Eötvös József miniszter erre a célra törvénytervezetet dolgozott ki, amelyen Gheorghe Ioanovici államtitkár és tanácsadói is sokat dolgoztak. Az országgyűlés 1868. április 24-én tárgyalta meg a román országgyűlési képviselők – köztük Vincentiu Babeş, Gheorghe Ioanovici, Ioan Puşcariu, Alexandru Mocioni, Aurel Maniu, Sigismund Borlea, Aloisiu Vlad, Sigismund Pop, Andrei Şaguna – által támogatott, „A keleti egyház magyarországi helyzetének szabályozásáról” szóló törvénytervezetet.

Az 1868. június 24-i, *A görögkeleti vallásúak ügyében* című törvénnyel elismerték a szerbekkel való egyenjogúságot, és az 1792-es törvény rendelkezéseit kiterjesztették a román egyháztartományra.

(...)

A dualizmussal az erdélyi román ortodox egyház új státuszát a magyar kormánynak is el kellett ismernie.

Emanuil Gojdu és Gheorghe Ioanovici az országgyűlésben Deák Ferenc politikáját követték, Gojdut régi barátság fűzte a haza bölcséhez. Emanuil Gojdu politikusként a románok és magyarok békés együttéléséért küzdött, emiatt a románság egy része árulónak tartotta. Többször rámutatott a két nemzet közötti ellenségeskedés veszélyeire. Egy nevezetes beszédében azt mondta a felsőházban, hogy a gondviselő Isten jelezte ki a két nemzet, a románok és a magyarok közös sorsát, hogy örök szövetségben éljenek együtt, mert csak együtt lesz dicsőséges jövőjük – ha pedig szembefordulnak egymással, pusztulás vár rájuk. Gojdu kiváló szónok volt, beszédei az *Országgyűlési Napló*-ban jelentek meg. Végrendelete végrehajtójának, Széher Mihály és George Grabovszky (Grabovszky György) mellett

Gheorghe Ioanovici síremléke a Kerepesi úti temetőben, Budapesten. Képek: a szerző gyűjteményéből

Gheorghe Ioanoviciot kérte fel, 1869. november 4-én.

Politikai tevékenységével párhuzamosan ebben az időszakban Gheorghe Ioanovici számos beruházást hajtott végre Dulló községben: 1. Malomárok építése a Pogányos-völgy vízvezetésére. 2. A Mária Terézia-út helyreállítása a Dulló–Krassóviszák–Vecseháza–Lugos szakaszon. 3. Kőbányák megnyitása Dulló határában. 4. Istállók építése (300 marha, 500 juh). 5. Ortodox templom építése Dullón. 6. A nagypataki ortodox templom felépítésének támogatása. 7. A dullói iskola létrehozása. 8. A magyar nyelvű iskola támogatása. 9. A dullói és nagypataki katolikus ifjúsági egyeslet támogatása. 10. Az ortodox parókia támogatása. 11. A katolikus plébánia támogatása.

(...)

Gheorghe Ioanovici szabadkőműves tevékenységéről

1870. január 30-án már megalakult a Magyarországi Jánosrendi Symbolikus Nagypáholy, az első szabadkőműves szervezet Magyarország területén, majd 1873. július 22-én Gheorghe Ioanovici nagymester védnöksége alatt megalakult a Magyarországi Nagy-Oriens Nagypáholy.

Ioanovici már a száműzetése idején ismerkedett meg a szabadkőművességgel – állítja Ioan Cavaler de Pușcariu,

aki közlőről ismerte őt, és aki megírta életrajzát Diaconovici enciklopédiájában. Mint tudjuk, dullói és nagypataki Gheorghe Ioanovici az 1848. július 20-án Nicolae Bălcescunak címzett levelében támogatta a népek egyesülésének gondolatát a szabadságért, egyenlőségért és testvériségért folytatott küzdelemben. Ebben az időszakban Gheorghe Ioanovici nagymester kapcsolatot tartott Arad, Lippa, Lugos, Temesvár, Oravica, Resicabánya, Karánsebes, Nándorhegy, Stájerlakanina, Facsád, Herkulesfürdő, Boksánbánya és Újmoldova értelmiségével és lelkészeivel, hogy a szabadkőműves tanítást befogadó csoportosulásokat hozzon létre. A két nagypáholy később egyesült, 1886. március 21-én jött létre a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy, amelynek első nagymestere Pulszky Ferenc volt.¹⁵ 1893-ban Gheorghe Ioanovici követte őt, a Nagy-Oriens nagymestere, aki magyar, osztrák és román körökben egyaránt kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett. A Ioanovici által vezetett Nagy-Oriens skót rítusú volt. Ebben a minőségében közreműködött a szintén skót rítusú Corvin Mátyás anyapáholy megalapításában, melynek nagymestere Türr István volt, Ioanovici helyettese. 1871-ben Ioanovici megalapította a német Humboldt-páholyt, amely szintén skót rítusú volt, és ennek a páholyoknak ő lett a nagymestere. Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Gheorghe Ioanovici a magyarországi skót rítusú szabadkőművesség egyik alapítója volt.

Ebben az új szervezeti keretben 1914-re a páholyok száma Nagy-Magyarország területén 80-ra nőtt, ebből 12 működött Erdélyben. Gheorghe Ioanovici nagymester hozzájárult a szabadkőműves páholyok fejlődéséhez, mivel meggyőződése volt, hogy Európa és a világ jövője a humanitárius szabadkőműves szellemnek a kiterjesztésétől függ a társadalom minden szintjén. A forradalmár, újságíró, ügyvéd, államtitkár, akadémiai tag Ioanovici munkásságának és életének csúcspontját a nagymesterré választása jelentette. Tizenkét éven át töltötte be ezt a tisztséget, haláláig. Utolsó szavai ezek voltak: „Ne adjátok fel a harcot.” Ez a testvéri buzdítás nemcsak a szabadkőműves testvéreknek, hanem az egész kiterjedt hazának szólt. (...)

Egyéb felhasznált irodalom

Horia Nestorescu-Bălcești: *Istoria ilustrată a francmasoneriei din România*. Phobos, București, 2007.

(Fordította: Rostás-Péter Emese)

Jegyzetek

- 1 Temesvári telekkönyv, 1790.
- 2 Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. V. kötet. Hornyánszky Viktor Kiadóhivatala, Budapest, 1897. 524. o.
- 3 Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története*. Athenaeum, Budapest, 1882. 2. kötet, 1. rész, 139. o.
- 4 Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest, 1857–1868. I. rész, 126. és 140. o.
- 5 D. Braharu: *Secretarul de stat Gh Ioanovici și Statutul organic al bis. ort. române din Ardeal*. Cluj, 1933. 26. o.
- 6 Lendvai Miklós: *Temes vármegye családjai*. III. kötet. Temesvár, 1905. 21. o.
- 7 Szinyei József: i. m., 524–528. o.
- 8 Bokor József – Gerő Lajos (szerk.): *A Pallas nagy lexikona*. IX. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1895. 926–927. o.
- 9 Anastase N. Hâciu: *Aromâni. Comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație*. Cartea Putnei, Focșani, 1936. 333. o.
- 10 Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története*. Athenaeum, Budapest, 1882. 2. kötet, 2. rész, 269. o.
- 11 I. D. Suci: *Revoluția de la 1848–1849 în Banat*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968. 120. o.
- 12 Ioan Cavaler de Pușcariu: *Date istorice privitoare la familiile nobile române*. Sibiu, 1892. 229. o.
- 13 Corneliu Diaconovich: *Enciclopedia română*. W. Krafft, Sibiu, 1900. 230. o.
- 14 Petru Călin: *Tiparul românesc diecezan din Caransebeș. 1885–1918*. Editura Banatica, Reșița, 1996. 22. o.
- 15 Emilian M. Dobrescu: *Atlas masonic. Cartea de buzunar*, București, 2009. 59. o.

Nagy Béla

A gubernátorné

Egy feledésbe merült kézirat története

A kézirat története, az én szempontomból, több mint tíz évvel ezelőtt, pontosan 2012. július 8-án, egy vasárnap délután, Essig József Farkas utcai lakásán kezdődött. Itt ismertem meg gróf Mikes Borbála asszonyt, az Essig család régi kedves ismerősét, aki az 55 éves érettségi találkozója alkalmával utazott fel Uzonból Kolozsvárra, kedves városába, amelyhez annyi kellemes és sajnos kevésbé kellemes emlék fűzi. Mint a beszélgetésünk során kiderült, 1946-tól 2002-ig élt Kolozsváron, s így okkal tartotta magát kolozsvárinak is. A közlékeny és barátságos Borbála asszony (kérte, ne szólítsam grófnőnek) elmesélte, hogyan menekültek el az 1944-es orosz-román betörés elől, majd néhány év múlva hogyan vészeltek át a kitelepítést, elhagyva mindenüket, egy Donát úti kis – inkább viskónak, mint háznak nevezhető –, egészségtelen épületben. Nagy szeretettel emlékezett vissza édesanyjára, Mikes Mihályné losonci br. Bánffy Eszterre (1911–2004), aki egymaga tartotta el beteg, mozgáskorlátozott férjét, idős anyósát, és természetesen a már iskoláskorú leányát. Minden munkát elvállalt, harminc év alatt húsz munkahelyen fordult meg, mert amint értesültek arisztokrata származásáról, nyomban kirúgták a munkahelyéről. Borbála életében 1952 hozta meg a változást, amikor, szintén édesanyjának köszönhetően, egy Klein nevű zsidó cipőkereskedő és családja, akikre nagy szeretettel gondol mind a mai napig, magukhoz vették, és gyereküként gondoskodtak róla. Érettségi után a vegyipari tervezőintézet (IPOCHIM) kolozsvári kirendeltségébe került mint műszaki rajzoló, innen az ismeretsége Essig Jósikával, aki tervezőként szintén itt kapott munkát. 2002-ben visszaköltözött a család visszaigényelt és visszakapott családi birtokára, Uzonba, ahol a Németországból hazatelepedett unokaöccsével, Mikes Zsigmonddal igyekeznek felújítani a szebb napokat megélt egykori Béli-Mikes kastélyt. Beszélgetésünk során Borbála asszony szóba

hozta, hogy a birtokában lévő nagyon sok, régi családi irat és fénykép között rábukkant egy, báró Jósika Jánosné Csáky Rozáliáról szóló, aláírás nélküli kéziratra, amelyről azt sem tudja, hogyan került hozzá. Arra kért, próbáljam meg kideríteni a kézirat szerzőjének nevét, s esetleg valamit kezdjek vele. Elvállaltam, de akkor még nem tudtam, hogy mire is vállalkozom.

A gubernátorné, vagy A nagyasszony?

Nem sokkal a lezajlott beszélgetést követően megérkezett Uzonból a kézirat egy fénymásolt, spirállal összefűzött példánya, amelyen valóban nem szerepelt aláírás, és egyéb sem utalt a szerzőjére, de még csak a keletkezés időpontjára sem. És hogy a kutatás még nehezebbé váljon, a gépírással készült kézirat első oldalán *A nagyasszony* cím fölé szép kézírással valaki (talán maga a szerző?) odakanyarított egy másik címet is: *A gubernátorné*. A 41 oldalt tartalmazó, br. Jósika Jánosnéról szóló kézirat többszöri figyelmes átolvasása után két dolog látszott valószínűnek, és pedig hogy a kézirat szerzője minden bizonnyal nő lehetett, és valamikor a múlt század első harmadában, feltehetőleg az első világháború után írta meg ezt a szöveget. Ezután természetesen a legkézenfekvőbb, a világháló nyújtotta lehetőséggel próbálkoztam. Sajnos a nagyasszony és a gubernátorné címszavakra rákeresve semmilyen kézzelfogható eredményre nem jutottam. Az interneten történt sikertelen próbálkozásaim után átnéztem a levéltár kutatható anyagának listáját, de a szóban forgó kézirat egyik címe sem szerepelt rajta. Hasonló eredményre, vagy ha úgy tetszik eredménytelen-ségre jutottam az egyetemi könyvtár esetében is. Mivel a könyvtár anyagában sem szerepelt egyik cím sem, azt a következtetést kellett levonnom, hogy minden valószínűség szerint a kézirat nem jelent meg nyomtatott formában.

Báró Jósika János (1778–1843).

Kép: OSZK Régi Nyomtatványok Tára

A Jósika-palota Kolozsvár főterén (1898). Kép: a Szabadság napilap honlapja

Ezek után a kézirat a könyvespolcomra került, s az ügyet, ha nem is véglegesen, de egyelőre részemről lezártnak tekintettem. Kisebb-nagyobb időközönként, amikor eszembe jutott, újra próbálkoztam az interneten, bizonyos kulcsszavakra rákeresve, de hiába. Telt az idő, egyéb elfoglaltságaim miatt már meg is feledkeztem a kéziratról, amikor egyszer csak az interneten kutakodva – persze egészen más témában – az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyik füzetébe botlottam, amely dr. Csizmadia Andor² *Szociálpolitika a reformkori Kolozsváron*³ című előadásának a szerkesztett változatát tartalmazta. Az 1940 és 1944 között a Táblabíróság tanácsosaként Kolozsváron tartózkodó jogtudós az EME jog-, közgazdaság- és társadalomtudományi szakosztályának ülésén tartott előadásának – melynek témája a br. Jósika Jánosné vezette Nemes Jóltevő Asszonyi Egylet tevékenysége volt – nyomtatott változatába beleolvastva az az érzésem támadt, hogy nagyon hasonlít *A gubernátorné* szövegéhez. És nem tévedtem! A 16. oldal alján található 26. számú lábjegyzet szó szerint idézett részekre tartalmazza: „V. ö. A gubernátorné. Br. Jósika Jánosné gr. Csáky Rozália. Kovács Dezsőné Papp Mária kézírata a Maria-num kvrtárában I. 641. H, k. II. sz. a.”

A tanulmányban több helyen is található utalás Kovács Dezsőné kéziratára, vagy szó szerint idézett részekre (a lábjegyzetek ezt jelzik is), ami Csizmadia Andor tanulmánya és a nálam lévő kézirat összehasonlításából is kiderült. Egyértelművé vált, hogy a dr. Csizmadia Andor által forrásként felhasznált Kovács Dezsőné Papp (és nem Papp,

ahogyan a szerző tévesen írja) Mária *A gubernátorné* című kézírata megegyezik a nálam lévő kézirattal. A kézirat rejtélye tehát megoldódott.

Kovács Dezsőné Papp Mária

A kézdívisárhelyi Papp nemesi család kései leszármazottja Déván született 1865. február 24-én. A kolozsvári Tanítónőképzőben szerzett tanítónői képesítést. Nem sokkal később az 1890-es évek elején Brassai Sámuel segítségével a budapesti tanárképzőben a polgári tanári oklevelet is megszerezte. Egy későbbi írásában csodálattal és nagy hálával így emlékezett vissza az idős polihisztorra, aki teljesen ingyen készítette fel a különböző vizsgákra: „...Elmentem búcsúzni a szent öregtől (...) Búcsúzáskor kezet nyújtott a nagy öreg, s azt mondta: Isten áldja meg! Na, csak igyekezzék! És ekkor történt valami, ami a komoly pillanatokhoz annyira nem talált, hogy nem lettem volna fiatal, ha nem nevettem el magam. Ugyanis elémbé állott a nagy tudós egy rémes hosszú túvel, Isten tudja, honnan vette, hogy varrjak fel egy leszakadt kötőt. Mikor kész voltam, kezet nyújtott újból, s azt mondá: Most már én is köszönöm. Kvittek vagyunk.”

Húsz éven keresztül az Állami Tanítónőképző Intézetben, majd nyugállományba vonulásáig a Király utcai leányiskolában (ma az Apáczai Líceum) oktatott. A két világháború között jelentős közéleti szerepet játszott, elsősorban a leánynevelés terén tevékenykedett. Ifjúságnevelő tematikájú cikkeit a korabeli erdélyi lapokban, és ezek közül is

elsősorban a *Család és Iskola*, *A Hírnök*, *Hölgyfutár* és a *Pásztortűz* című kiadványokban közölte. *Petőfi Sándor és szülei* című könyve 1928-ban Kolozsváron jelent meg. 1937. december 14-én hunyt el; a Házsongárdi temetőben nyugszik férje, Kovács Dezső, lánya, Miklós Viktor-né Kovács Erzsébet (1897–1976) és veje, Miklós Viktor (1888–1866) mellett.

A gubernátorné – maradjunk e cím mellett – kéziratának keletkezési időpontját pontosan behatárolni nem tudtam, de ez talán nem is annyira lényeges, mint a szerző kilétének beazonosítása, ami egy esetleges nyomdai megjelenítés szempontjából talán fontos is lehet. Addig is az alábbiakban néhány részletet közlünk Kovács Dezsőné mintegy százéves kéziratából, melyben báró Jósika Jánosné Csáky Rozáliának állít emléket:

„A nagyasszony

Mikor br. Jósika Jánosné Csáky Rozáliáról ezt a megemlékezést útra bocsájtom, olyan nagy magyar nő életének tevékenységét óhajtom évtizedek feledéséből visszaidézni, aki ugyan korának, az 1820–1850-es éveknek volt nagyasszonya, de a 20. század is magáénak vallhatná szociális munkásságának meglepően modern volta miatt. (...) Munkáinak, alkotásainak elgondolása mintha csak ma termett volna; keresztülvitelük pedig egész sereg, jótékony intézmény anyagi alappal való ellátása oly leleményes, újszerű és egyedül helyes, hogy egyleteink még ma sem kívánhatnának mást, minthogy úgy oldhassák meg problémáikat, mint egykor ő cselekedte. (...)

„Olyan nagy magyar nő
életének tevékenységét
óhajtom évtizedek
feledéséből visszaidézni,
aki ugyan korának,
az 1820–1850-es éveknek
volt nagyasszonya.”

Csáky Rozália külső élete is fényes és ragyogó. Erdély egyik legelőkelőbb családjából származik: gr. Csáky János és gr. Bethlen Rozália leánya 1778-ban született. Házassága újra csak emeli nevének történelmi fényét. Br. Jósika János Erdély főkormánybiztosának és az országgyűlés teljes hatalmú biztosának felesége lesz, csillagkeresztes dáma és

Az Auguszteum a Nép/Bem/Coşbuc és a Monostori út sarkán. Kép: Erdélyi Krónika

palotahölgy. Így társadalmi tevékenysége ragyogó kísérője Jósika János történelmi szereplésének. (...) Az erdélyi harcokban évtizedeken át ott találjuk br. Jósika Jánost, mint Ferencz király és V. Ferdinánd király titkos tanácsosát, mint a királyi fő kormányzó másodelnökét, majd Bánffy György halála után hivatalból elnökét, mint az erdélyi országgyűlés teljes hatalmú királyi biztosát. Ebben az állásban kemény harcai voltak, melyek népszerűségét is megtépték. Nemcsak magas hivatalának Bécsből nyert direktívái, hanem saját meggyőződése is sok kérdésben szembeállították az ellenzékkel: mert Erdély boldogulását más utakon vélte elérhetőnek, mint az ellenzék. Így éppen az egyik főkérdést, Erdélynek az anyaországgal való egyesítését nem tartotta célravezetőnek. Inkább Erdély függetlenségében látta Erdély anyagi és szellemi fellendülésének alapját; féltette Erdély jövőjét: a „rész erőit” felszívja az anyaország központja javára; a „rész” boldogulását elhanyagolja majd az egész érdekében. A Transylván szellem harcosa volt. (...) Míg br. Jósika János e nagy szerepet dolgozza Erdély történelmében, addig Csáky Rozália Kolozsvár városának csodálatosan lelkes és okos patrónája. (...) 1823-ban egyesületet alakít Kolozsvárt. Címe előbb: Kolozsvári, majd Erdélyi Nemes, Jóltevő Asszonyi Egyesület. (...) Sok nagy és áldásos munkát végzett 1851-ig, mikor utolsó nagygyűlést tartotta.

Kimondott célja egyelőre a szegénysorsú asszonyok és férfiak felsegítése „dologgal” való ellátása volt. (...) Dolgozóházat létesített Kolozsvárt

Szegényházzal kapcsolatban. Érezhette, hogy nem lankadó agitálásával célért semmi fáradtságtól sem riadt vissza, de azt is tudta, hogy ilyen nagy feladatu intézménynek, mint amilyennek a Dolgozó- és Szegényházat tervezte, szüksége van egy állandó szaporodó tőkére, amely csak ipari úton, munkával érhető el, tehát semmi esetre sem csak a szokásos koldulási, gyűjtési alapon, vagy tagsági díjakkal. (...) A kezdő tőkét 77 egyesületi tag adta össze, köztük 55 mágnás, kik évi megállapított összeg fizetésére kötelezték magukat. Augusztus császárné 1000 forinttal kezdte meg a sort. (...) 1825-ben már jelenthette az elnök (azaz br. Jósika Jánosné – megj. tőlem), hogy a begyűlt pénz jobban elhelyezhesse, Kolozsvárt a Külmonostor utcában megvette 36 000 forinton, részben készpénzzel a gr. Haller kertet, a népkertet szép épületeivel, köztük egy emeletes házzal. (...) A Haller-kertet már 1826-ban megnyitották a városi közönség szabad használatára és az emeletes épületben (mely jelenleg fiú árvaház) tánctermet, vendéglőt, kávézó, biliárdozó házat rendeztek be. Mindez jövedelmezett az egyletnek. (...)

Kolozsvár történetéből tudjuk, hogy a város szépítése egy új utca vágását kívánta, mely a Monostor utcából a Sétatérre vezessen. Erre a város br. Jósika Jánosnéval tárgyalásokba bocsátkozott, és így nyílt meg az az utca, mely az Auguszteum kápolna sarkánál kezdődik, és a Sétatérre visz. Ezt az utcát a város az Egylet kertjéből vágta ki és 4000 forintot fizetett érte. Tehát ez az összeg is szaporította a szegények dolgozóházának vagyonát.

A munka a jótékonyág szolgálatában

Jósika Jánosné organizáló tehetsége páratlanul leleményes. Praktikus észjárása új, addig teljesen szokatlan, de okos vagyonszaporítási módot talál az egylet számára. Ugyanis az Egylet a grófnő indítványára és hihetetlenül sok utánajárására a gyulafehérvári császár és királyi katonai ruházati bizottságtól nagyszámú katonai pokróc szállítását vállalta el; szegények részére szűrvegeket készítettek. A grófnő a posztót ványolni Gyaluba volt kénytelen küldeni, ami nemcsak sok alkalmatlanságot, de tetemes költséget is okozott. Fogta magát tehát, és az intézet kertje végében a »Zsemle malmával« szemben saját ványoló felállítását határozta el, mérnöki terv és felügyelet mellett meg is kezdte építeni. (...)

*Praktikus észjárása új,
addig teljesen szokatlan,
de okos vagyonszaporítási
módot talál
az egylet számára.*

A ványoló tehát elkészült, s a munka lelkesen folyt a Haller-telepen, ahová szám szerint 12 tehetetlen szegényt is áttelepítettek. A dolgozó szegények 1829-ben mind végleg átjöttek ide dolgozni, miután előbb 3 évig a Bogdánffy-bábsátságban⁶, 3 évig a Magyar kapun kívül a Toppler-féle házban⁷ küszködtek. Itt most teljesen célszerű berendezkedésbe jutottak és dolgozhattak. Megrendelés volt elég. (...) A szegények „szerző”, vagyis dolgozóházában szorgalmasan folyt a munka. Ki-ki lelki, testi tehetségeihez képest kellett, hogy foglalkozzék: gyapjút mosott, fésült, font, szőtt, a fonalat pokróccá, durva posztóvá szőtte, kendert, lent font és jó vászonná feldolgozta, vagy harisnyát kötött, tollut fosztott. Mindenkinek valami hasznosat kellett végeznie. 28–40 emberig: férfi, nő, ha szegény volt, kapott kosztot, munkabért, tekintet nélkül a felekezetére. (...)

Egy egész nagy ipartelep megteremtéséről, munkáinak forgalomba hozásáról van tehát itten szó, melynek munkája sok embert foglalkoztatott. Ez ipartelepnek tiszta jövedelméből lehetett eltartani a bentlakó, öreg, elnyomorodott szegényeket, és ebből lehetett a bejáró segélyre szorulókat is segélyezni. (...) A Szegények házában 12 ág alapítvány is volt, melyek közül Jósika

A Kolozsvári Állami Tanítónőképző épülete. Kép: kepeslapok.wordpress.com

Jánosné tett kettőt, mások, mint Kornis Jánosné, gr. Csáky Józsefné, Bánffy Dénesné, br. Bánffy Györgyné. Barcsay Jánosné és mások egyet-egyed. (...) Szükségesnek tartjuk itt felemlíteni, hogy a Haller-kert, azaz Népkert területén 1843-ban egy selyemtermelő fonóház is létesült, melyben rendszeresen dolgoztak, melyről azonban a néven kívül csak annyit tudunk, hogy maga Jósika Jánosné e célra 2000 forintot adott, s hogy a működés 1848-ban szűnt meg munka hiányában. (...)

Tudjuk azonban azt is még, Csáki-gorbón és környékén fel Zsibóig Jósika Jánosné kezdte el a selyemhernyó-tenyésztést, és úgy látszik, haszonnal járt és elterjedt a szomszéd megyékben is. (...) És mindjárt itt említjük meg, hogy a grófnő Csáki-gorbón cukorgyárat is állított fel. A Gorbóhoz tartozó telkekre Mecenzéfről⁸ hozott gyári munkásokat, számukra munkásházakat építtetett, gondoskodott a családok gyermekeinek iskoláztatásáról is, és a gorbói udvari papnak is külön kötelességévé tette, hogy gondozza a lelküket is. A gyár 1848-ban megszűnt, a munkások másfajta munkát vállaltak és lassan elrománosodtak. (...)

A nagyasszony sétateret csinál

1798. év tavaszán szólaltak fel a város közgyűlésén legelőször ennek a bereknek (azaz Hangyásberek: a mai Magyar Színházról a Szamosközig a Szamos és a Malomárok közötti, egykoron mocsaras terület – megj. tőlem) a rendezése tárgyában. Bérbe is adta, a város feladatául

tűzvén a bérlőnek, hogy az Országos Építészeti Bizottsággal lépjen érintkezésbe, hogyan lehessen a Hangyásberek területén mulatóhelyet létesíteni. Az idő azonban eredménytelenül telt és múlt; gr. Csáky Rozáliának kellett a kérdést magáévé tenni, hogy megvalósuljon a terv.

Az ő akaratából az 1827. évi március 14-i és október 18-i határozatával az Erdélyi Nemes Jóltevő Asszonyok Egyesülete veszi bérbe a mondott helyet, hogy »közönséges sétáló helyet alkalmazhasson«.

A várossal kötött szerződés főbb pontjai:

A város a Szamos-partot a terület egész hosszában az árvíz ellen megerősíti, az egylet pedig fenntartja, rendezi, fásítja és megóvja minden nagyobb rombolás ellen. Az Egyesület a területet 12 évre veszi ki. Ezalatt a legjobb belátása szerint munkálkodik rajta, de a Bornyúmálba, a későbbi Rákóczi útra vivő utat fenn- és rendbe tartja, sőt egy új utat is nyit rajta. A Hangyásberekért évi 10 forint bért fizet, de ez a fizetés csak a 6. évben kezdődik. Továbbá építhet az egylet a sétateren bármit és bármennyit, de 4000 forintnál többet nem kérhet a várostól, mikor majd minden visszakerül a város birtokába.

Az egyesület hozzá is fogott a terület egyengetéséhez, szabályozásához, beültetéséhez, ami sok pénzt és munkát emésztett fel. Elsőnek azt az utat vágta, amelyik a tó mellett megy el. Ez kocsitűt volt, s az Elba-szigetre vezetett. Ezt a szigetet később Jósika Jánosné iránti tiszteletből Rozália-szigetnek

nevezték el. A sziget bejáratánál halászház épült; ahol ma a kioszk van, ott úrlovasok részére akadályverseny-tér állott, volt hintázó, tekéző hely is. Majd uszodát és kerek fürdőházat is építtetett. E higiénikus intézményeknek örült az egész város. Mindezek a Nőegylet jövővelmi forrásaiá váltak. (...)

Miután az egylet megfelelt kötelezettségének, és más fontos elintéznivalója is volt még, a sétater vizszakerült a városhoz. A kikötött 4000 forintot nehezen ugyan, de megkapták érte. (...)

Szegények patrónája, gyermekek oltalmazója

Kimondottan szegény gyermekek számára alakult az az iskola, melyet a mai értelemben vett Napközi Otthonnak is nevezhetnénk. Ez az iskola kapta később az Auguszteum nevet. Ez a ma is viruló Auguszteum egy századon át egy egész nagy városrésznek kultúrközpontja lett a Monostori és volt Bem utcák összeszőgelésénél. (...) Ebbe az iskolába minden reggel tisztán adták be az anyák gyermekeiket, elhozták kis ebédjüket, melyet sokszor pótoltak a Szegények Házából és itt maradtak estig, okos és szerető felügyelet mellett. (...)

Az Iskola áldásosan működött. Napközi Otthona legelső volt egész Erdélyben. A református iskola a Magyar utcán br. Jósikáné lelkesítő példája nyomán később keletkezett. A Nagyasszony iskolájában 25 év alatt 4000 szegénysorsú, különböző nemzetbeli és különböző vallású gyermek nyert ingyen oktatást, nevelést.

Ez történt egy olyan időben, mikor a bécsi kamarilla már javában izgatta a nemzetiségeket a magyarság ellen, mikor a bécsi kormány Erdélyben is kijátszotta a protestánsok törvényben biztosított jogait, és mikor tandíjat mindenütt kellett fizetni.

Nehéz idők sodrában

És az idő haladt. Az 1790-es francia forradalom eszméi évtizedeken át Magyarországon is érlelődtek. Az egyenlőség, testvériség elve mindenütt részt kért a haladásban. Egy új világ vihara kezdte telíteni a levegőt és követelte győzelmét. Érezhető lett az idők változása Erdély utolsó falujában is. Az egész életvonalon. Az egyleten, a grófnő más alkotásain is. A tagok száma megkevesbedett. 1848-ban már csak 25 tagja volt, az adakozók kevesebbet adhattak,

Kovács Dezsőné és családjának sírja a Házsongárdi temetőben.
Kép: Wikimedia Commons

az ágy-patronátusok lassanként megszűntek, de főleg, ami az iparral, kereskedelemmel függött össze pangani kezdett, nem volt megrendelés, munka. Így tehát sor került a telkek, épületek eladására, hogy az intézetek fönntarthatók legyenek. Az uszodát, a melegfürdőt a város vette meg 3400 forinton. 6000 forintot eladták a teleknek azt a részét, melyen jelenleg a fiú árvaház van, mert az egylet nem bírta a reá nézve feleslegessé vált emeletes épület javítási és fenntartási költségeit.

Majd bekövetkezett a szabadságharc, 1848–49. A nemzet létkérdése járta át a szíveket. Mindenki a haza fennmaradásáért ajánlotta fel életét, vérért. Ki törődött akkor nőegyletekkel? A Dolgozó Intézetnek így 25 évi fennállása után meg kellett szünnie. Elhervadt. Gyökere nem kapott táplálékot. A talaj kiszáradt.

A szabadságharc után a vagyon megmaradt romjaiból biztosították az 1850. évi gyűlésen az Auguszteumi iskola fennmaradását és az iskola-telek egyik épületében az állandóan tartott 12 szegény nőt úgy helyezték el, hogy némi kis pénzsegélyt, orvosi kezelést, lakást kaptak, az élelmükről kezük munkájával kellett gondoskodniuk.

Az intézet azonban csak hanyatlott tovább. A legnagyobb csapás 1851-ben érte, amikor br. Jósika Jánosné meghalt. Végrendeletében úgy rendelkezett a nemes alapító, hogy az intézet felügyelősege, gondoksága a mindenkori róm. kat. püspökre szálljon és ezzel megmentette az iskolát

a végpusztulástól. Püspöki leirattal került az Auguszteum azután a kolozsvári róm. kat. egyházközség kezelésébe.

A nagyszonyok és a tudományok

Nemcsak családtagjaival állott élénk levelezésben a grófnő, de korának nem egy kiváló tudósával is.

Néhány levélből, melyek kezembe kerültek, kitűnik, hogy Layardnak⁹, aki a Mithras-kultusszal foglalkozik behatóan, a grófnő több rajzot küld a Sarmisegethuzán talált Mithras-kultuszra vonatkozó domborművekről. Ezeket Layard a legnagyobb elragadtatással fogadja és hálásan megköszöni. Majd megköszöni egy aranybányában talált bronz szobornak a gipszmásolatát is, mely a rajzoknál élesebben mutatja be az alakot, és amely a Jupiter vagy Nap-kultuszra vonatkozik. Értesíti, hogy a párizsi akadémián előadást tart úgy a gipszmásolatról, mint a rajzokról, majd értekezésének egy példányával kedveskedik, és mert a grófnőt minden újítás, felfedezés érdekli, körülményesen értesíti az akkor feltalált világítógáz minőségéről; majd tanácsot ad, úgy látzik a grófnő kívánságára, hogy hogyan lehetne a gázt előállítani és a lakásba bevezetni. (...)

Találunk a levélgyűjteményben Jauguin (?)¹⁰ természettudóstól is leveleket, amelyekből kitűnik, hogy a grófnő a növények élete, kiváló fajai, újabb elért sikerek a növénytermesztés körül rendkívüli módon érdekelték Jósika Jánosnét.

A tudományok közül kiváltképpen szerette a botanikát, sőt gazdagította is. T.i a gorbói erdőben egy addig ismeretlen fajta borostyánt fedezett fel, melyet a botanikai művekben *Syringa Josikae*¹¹ néven jegyezték be. Levele keskenyebb tojásdad alakú, virága sötétebb, kevésbé dús, mint a közönségesen ismert borostyáné, lila színű, illata gyengébb és finomabb. A nagyszonyynak kéziratai vannak „A Hazába található festő plántákról”, „Olajplánták a Hazában” stb., minden növény pontos leírásával, használati utasításokkal. Tagja volt a Bécsi Növényterjesztő Társaságnak. Állandóan tájékozott volt a híres kertészek eredményeiről; ő maga is küldött nekik Erdélyben található fenyők magvaiból. Csákgorbói könyvtárában botanikai szakkönyvek és kertészeti folyóiratok őrzik emlékét a szakok iránt táplált érdeklődő szerepének. (...)

Báró Jósika Jánosné a szó igaz értelmében nemes, nagy lélek volt. Azok közé a nők közé tartozott, akikre Eötvös József gondol, amikor ezeket a gyönyörű sorokat írja: »Vannak asszonyok, akiknek körében jobbnak, nemesebbnek érzed magad. Asszonyok, kiket mintegy vigasztalónak teremtett Isten a világ bajai közé, mintegy áldásul, hogy boldogítsanak.«

Munkás, példaadó életét Bécsben végezte be 1851-ben. Porai Bécsben nyugszanak, de nemes lelke, munkás szelleme máig ma is oktat bennünket, utódokat, erdélyieket a tennivalókra, iskoláink ápolására, szociális feladataink megfejtésére.”

Jegyzetek

1 A kastély államosítás előtti utolsó tulajdonosa gr. Mikes Kelemenné Béli Emma (1873–1957) volt. 1949 után az épületet az állami gazdaság, majd különböző vállalatok használták. Az utolsó birtokosok: elsőszülött fia, gr. Mikes Mihály (1901–1982) első felesége Béli Ilona (1903–1935) volt, akinek korai halála után a gróf újránősült, felesége losonci br. Bánffy Eszter (1911–2004) lett.

2 Dr. Csizmadia Andor (Győr, 1910. szeptember 4. – Budapest, 1985. június 12.) jogtörténész, művelődéstörténész, egyetemi tanár, az állam- és jogtudományok doktora.

3 Dr. Csizmadia Andor: *Szociálpolitika a reformkori Kolozsváron. Az Erdélyi Múzeum Egyesület jog-, közgazdaság- és társadalomtudományi szakosztályának értekezései.* András László könyvnyomda, Kolozsvár, 1943.

4 Kovács Dezsőné: Brassai mint tanító-mester. In Mikó Imre: *Az utolsó erdélyi polihisztor.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971.

5 Kovács Dezső (1866–1935) – író, szerkesztő, magyar–latin szakos tanár; 1910 és 1933 között a kolozsvári Református kollégium igazgatója, az Erdélyi Irodalmi Társaság (ennek 1922-től alelnöke is), a Kemény Zsigmond Társaság tagja.

6 Bogdánffy-bástya: más néven a Varga-bástya, a várfal délkeleti sarkában, a mai Fogoly utca kanyarulatában volt.

7 Toppler-féle ház: az épület a Vasúti Üzletvezetőség/CFR-palota és az Erdőigazgatóság/ortodox püspökség között állt.

8 Mecenzéf/Metzenseifen/Medzev, helység Felvidéken, a Kassa környéki járásban.

9 Felix Layard – a Francia Akadémia alelnöke, 1840-ben hosszabb tanulmányban foglalkozik a dáciai Mithras-emlékekkel.

10 Jaguin – nem egyértelmű, kiről lehet szó, a kéziratban a név három változatban is szerepel: Jaguin, Jagien és Zsakin.

11 *Syringa Josikae* – Jósika-orgona, az olajfafélék (*Oleaceae*) családjába tartozó faj, mely magyar orgona, vagy erdélyi orgona néven is ismert.

Serdült Benke Éva |

Várad megpróbáltatásai

A legsúlyosabb légitámadásokat élte át Magyarország a második világháború során, 1944 nyarától. Nagyvárad, Kolozsvár, Szatmárnémeti, Szolnok, Debrecen, Miskolc, Szeged, Püspökladány, megannyi város, település szenvedett az egyre sűrűsödő berepülésektől. A rádió naponta jelezte a légiveszélyt. A hatóság kötelezte a házak lakóit, hogy építsenek óvóhelyeket, ún. légókat. Ezek másfél méter mély, két méter széles gödrök voltak, deszkákkal lefedve. Sokszor megtörtént, hogy a bombák egész családokat temettek be földdel, mások légnyomás következtében veszítették életüket.

Nagyvárad amerikai bombázása. A felvétel a második, 1944. szeptember 6-i támadás idején készült. Kép: Fortepan/National Archives

1944. június 2-án történt Nagyvárad első szőnyegbombázása. Olaszországból felszállt angolszász gépek, mielőtt bázishelyükre visszamentek volna, még egy kis bombát ledobtak ide, oda. A cél a vasúti közlekedés lerombolása volt egy kijelölt vonalon, segítendő a majdani szovjet előrenyomulást. A bombázás ötven percig tartott, a várostra 1200 bomba hullott 6-7 ezer méter magasból. A kezdeti 84 halálos áldozat száma később 104-re emelkedett, 159 ház vált lakhatatlanná, 84 megrongálódott. A rendőrlaktanya telitalálatot kapott, a köz-kórházra egy 800 kg-os bomba hullott: a belgyógyászatban 18 beteg meghalt, a beteget az Ullmann-palotába kellett menekíteni. A bombatámadás szeptember 6-án megismétlődött. (Ez Horthy Miklós Észak-Erdélybe történt 1940-es bevonulásának évfordulója volt. Azon az emlékezetes napon Augustin Chirilă, váradi polgármester a pályaudvaron magyarul elmondott ünnepi beszéddel fogadta Magyarország kormányzóját: „Mély hódolattal van szerencsém Főméltóságodnak a várost átadni. A város magyar lakossága a történelmi fordulatot megillető igaz örömmel és mélyesleges lelkesedéssel ünnepli a mai napot, a román lakosság pedig teljes megnyugvással veszi tudomásul sorsának eme változását. Teszi ezt a román lakosság, mivel évszázadok óta él ezen a földön, együtt küzdve és egymást becsülve a magyar néppel, mindig egymás mellett, és sohasem egymás ellen. Teszi ezt azért is, mert szent meggyőződése, hogy feltétlen lojalitása és államhűsége fejében a magyar államhatalom oltalmazásában és megbecsülésében fogja részesíteni népi és szellemi javait.” A város első embere bizonyára elfelejtette, vagy akkor jónak látta elfeledni a parasztlázító Horea bandájának vandál gyilkosságait, pusztító támadásait a magyar nemesi udvarok ellen. Nem akart emlékezni az Erdélyi-szigethegység magyarjai elleni öldöklésére sem, vagy talán Nagyenyed pusztításáról se tudott? De csak tudott az 1919-es Fekete-Körös-völgyi román vérengzésről a

Borozgatás a szőlőskertben a béke éveiben, az asztal bal sarkánál Serdült József.
Kép: a szerző családi gyűjteményéből

magyarok ellen? A polgármester szép szavai négy év múlva a semmibe hullva felejtődtek, valójában soha nem is voltak igaz szavak. 1944. augusztus 23-a után a románság úgy érezte, eljött a re-rens ideje.)

Az 1944-es szeptemberi támadás után napokig zúgott a lélekharang az áldozatok emlékére. Zittmann Ferenc várad-velencei plébános emlékezik: „A szomorú emlékeztető, szeptember 6-a után négy napig egyebet se csináltunk, csak temettünk, vigasztaltuk az életben maradottakat.” A szeptember 19-i támadás után az áldozatok száma meghaladta a 450-et. A váradi célpontok a nagyállomás, a várad-velencei állomás, az áramelosztó központ, a laktanycsok voltak. (Az áldozatokat tömegsírba temették, ezt a síremléket néhány évtized múlva a kommunista rendszer nyomtalanul eltörölte.)

„Ezerkilencszáznegyvennégy június másodikán

nagyvárad szőnyegbombázásakor egy anyának

négy szép gyermeke maradt a romok alatt

kettő négy hat nyolc éves korban ölték meg őket

mondja el minden esztendőben a feleségem

amikor idáig ér a naptár-igazítással

ez az Ő békeverse”

Halottak napja Bécsben, Kányádi Sándor verse látni engedi, hogy a világ dolgai összefüggnek egymással: halál, gyász, emlékezés. A Nagyvárad bombázásával összefüggő felsorolás, kettő,

négy, hat, nyolc nem csak az áldozatok életkorára való utalás, egy végtelen számsort is elindít, mely a halottak leírhatatlan számára utal, egy kimondhatatlan mennyiségre. Háborúban végtelen a halottak, az áldozatok száma, képtelenség lenne a világban történt erőszak áldozatainak a számát megadni. Hiszen a doni veszteség számszerű adatain belül se tudjuk ma sem, ki esett el ütközet, harc közben, ki halt bele később a sebesülésbe, ki tűnt el (szétroncsolt darabjai szerteszéjjel hullva), ki esett fogságba, ki halt meg a fogság körülményei miatt, ki halt bele mindebbe, a már otthon elszenvedettek következményeibe. A vers többször ismételt sorai: „megásni tűz elföldelni” jelzik, az erőszak jelen van a világunkban.

A váradi, június 2-i bombatámadás megfosztotta otthonától az elárvult Serdült családot, ez a csapás majdnem végzetes volt.

A váradi június 2-i bombatámadás megfosztotta otthonától az elárvult Serdült családot, ez a csapás majdnem végzetes volt. Addig is sok nehéz napot éltek át, az anya erején felül állt helyt az élet minden területén. Elvesztette szeretett férjét, a gyerekek édesapja idegen földben nyugodott, már nem állhatott védőleg mögöttük, nem gondoskodhatott gyermekeiről. Az akkor

már frontközelbe került Nagyváradon az élet egyre nehezebb lett. Ha korábban a férjének küldött táborigonlapokon beszámolt az egyre nehezebb ellátási gondokról, a kis üzlet növekvő gondjairól, 1944 nyarára már sokkal nehezebb volt az élet.

Erről már nem volt kinek beszámolni, az apa a távoli Ukrajnában, Proszkurov földjében nyugodott. Ők, a megözvegyült anya és a nagymama vajon fel tudtak-e készülni a bombatámadásokra, majd az ellenséges, idegen katonák megjelenésére? A családi emlékezet megőrzött egy szép történetet. A nagymama 1944 június elsejének éjjelén álmodott, megjelent egy angyal, és azt mondta neki: „Fogd a gyerekeket, menjetek ki a madarászi malomhoz, Juliska húgodhoz, mert nagy veszedelem közeleg.” A dédi másnap meg sem állt Szalontáig a gyerekekkel, aztán ott érte őket a váradi bombázások híre. Az édesanya, úgy, mint minden reggel, a piaci kis boltban árulta a hústermékeket, ott élte át a bombázást. Lakásuk a Michelangelo utca 5. szám alatt volt, közel a nagyállomáshoz. A házat bombatalálat érte, mikor özvegy Serdült Józsefné haza mert rohanni a légiriadó lefújása után, a házuk helyén egy nagy bombatölcsért talált. Minden romokban, ingóságaiak összetörve. De a gyermekek sértetlenek Madarászon, ez vigasztalta a kétségbeesett helyzetben. A család kiköltözött a Kálvária út 121. szám alá, ez a város fölötti szőlősdombon volt a püspökség tulajdonában, ott volt szőlőkezelő Serdült Sándor, az özvegy sógora. A polgármesteri hivatal kárbejelentéseket kért, Serdült Józsefné szeptember 9-én adta be igényét egy kiutalandó lakásra. A szovjet hadsereg a város megszállása utáni napokban már lefoglalta és kiürítette a szőlőhelyi püspöki épületet, akkor Serdültéket a család egyik barátja ideiglenesen befogadta a Kórház utcai lakásába. Ezekben a napokban találkozott az anya egy régi ismerősével, aki tájékoztatta, hogy a Szent János utcában van egy üres lakás, a zsidó tulajdonos családjával együtt odaveszett valamelyik lágerben. Így került a család a Szent János utca egyik házába, melyet a hivatal ki is utalt számukra. A hajdani tulajdonos testvére, Mayer Imre munkaszolgálatát töltötte valamelyik fronton. Amikor hazakerült, az egyik házrészbe költözött be. Később, mikor elvesztett családja után új családot alapított, a nehéz anyagi helyzetben levő Serdült családtól megegyezési alapon (a felkínált fél disznó nagy értéket képvisel akkoriban) visszavette a ház nagyobbik részét, az özvegy és családja egy

igen kis, fürdőszoba és véce nélküli lakrészben (véce az udvaron) élt tovább még évtizedekig. Ezekben az években már a közellátás igen szűkös volt, élelmiszert, ruhaneműt csak a dolgozók, munkát végzők számára kiállított jeggyel lehetett vásárolni, melyet a hatóság havonta adott át a jogosultaknak. A legfontosabb a kenyérrjegy volt, erre lehetett vásárolni a napi adagot, a jegy színe fizikai, nehéz munka, könnyebb, tisztviselőt, iskoláskorú stb. besorolás szerint változott. A kis Öcsike hétéves lehetett, amikor iskolából hazajött a konyhaszekerényből valamit ki akart venni, felkapaszkodott, a szekrény üveges felső része megbillent, leborult, és minden, ami benne volt, összetört. A kisfiú megijedt, gyorsan el akart minden bűnös nyomot tüntetni. Összesöpörte a konyha közepére a törmeléket, és úgy döntött, felgyújtja a romokat. A lángok elemésztették az ott levő élelmiszerrjegyeket, és minden éghetőt. Félt a büntetéstől, de édesanyja tudára akarta adni, mi történt, mielőtt „világgá megy”. Lerajzolta, hogy az égő romkupac mellett áll egy kisfiú, nagy könnycseppeket is rajzolt. Aztán bebújt az udvaron levő fásládába, és magára húzta a láda tetejét. Mikor az édesanyja hazajött, kereste a kisfiát, aki ott szipogott a ládában. Kiemelte onnan, de látva, hogy zokog, mert tudta, milyen kár érte a családot miatta, elolvasta a „bücsülelet”, magához ölelte, megcsókolta, bünbánatát csak így tudta feloldani. Az édesanyja szeretete mindent jelentett a gyermeknek.

Özvegy Serdült Józsefné számára két gyermekének élete volt a legnagyobb ajándék, ez került veszélybe 1944 nyarán, és tudatában mindez úgy rögzült, hogy isteni csodának köszönheti a megmenekülésüket. Pedig ezzel még nem ért véget a veszedelmek sora.

1944 őszén Nagyvárad védelme a szovjet előrevonulás előtt a német 76. gyalog hadosztály feladata volt, a harcálláspontot a várostól mintegy 15 km-re északra Ártádon rendezték be. A váradi védelemre két magyar határhadász zászlóalj állt még rendelkezésre, a visszavonulókat egy csendőrzászlóalj tartóztatta fel. A Körös hídját nem látták el robbanószerekkel, csak akkor aknázták volna alá, ha a szovjet hadsereg elérné az átkelőt. Október 11-én kora reggel a szovjetek támadást indítottak Várad irányába, Biharkeresztes hamar szovjet kézre került, majd Borsot is elfoglalták. A szovjet-román támadások következtében Várad védelme a délelőtti órákra válságosra fordult, a páncélosok megközelítették a várost, a 12. magyar hadosztály ellenállólereje a végéhez közeledett. Várható volt

a Biharpüspököt elfoglaló orosz páncélosok támadása. Ha a védők nem kapnak erősítést, elrendelik a város kiürítését. Szeptember 11-én éjszaka kiadták a német csapatok visszavonulási parancsát. A 12. tartalék hadosztály a Pece patak mentén tartós védelemre kezdett berendezkedni. 12-én Malinovszkij marsall keleti irányból (Élesd felől) a 2. Ukrán Front 5. gárda-lovashadtest egyik hadosztálya megkezdte Várad ellen a támadást. A Váradtól keletre levő szovjet harcokcsik elvágta a németek menekülési útját a Kolozsvár felé vezető úton. Hitler parancsot adott a végsőkig való kitartásra. Ekkor még a 76. magyar gyaloghadosztály parancsnoksága a váradi városházán volt, a Sebes-Körösön átívelő híd közelében. Várad északi városrészébe október 12-én hajnalban Biharpüspöki irányából betört a városba a szovjet hadsereg. Tűz alá vették a déli oldalon harcoló német-magyar csapatokat. A városházába gránátok csapódtak, a németek a magyarokat hátrahagyva kitörni készültek. Elérkeztek az utolsó percek Várad eleste előtt. Reggel 9 óra tájban elvonult a 12. magyar hadosztály is, sorsára hagyta a várost, melyet 17 napon át védeni próbáltak, Isten oltalmába ajánlva a város mintegy ötvenezer magyar lakosát. A magyar katonák a nagyszalontai úton haladtak dél felé, még súlyos harcok vártak rájuk 1945 tavaszáig.

A Körös hídját nem látták el robbanószerekkel, csak akkor aknázták volna alá, ha a szovjet hadsereg elérné az átkelőt.

A román (Tudor Vladimirescu hadosztály) és szovjet katonák megkezdtek a város kirablását, egy csoport behatolt a Kanonok sorba, feldúlták, kirabolták, lovaikat bekötötték a káptalan helységeibe. Újhelyi István fiatal káplánt a csizmájáért lötték le. Később, a kommunisták berendezkedése után ez a nap, október 12-e lett a város napja.

Nagyvárad és a többi erdélyi magyar város lerohanása, kirablása, lakosságának terrorizálása és legyilkolása 1944 őszén nem volt előzmény nélküli a huszadik században. Az első világháború utolsó évében, 1918. december 8-án a román hadsereg elérte a Maros folyót, francia engedéllyel átlépte a demarkációs vonalat, és megkezdte az előrenyomulást Kolozsvár felé. „Rendteremtőként” érkeztek, de már az elején Zsibón

1919. február 15-én raboltak, öltek, az ott élő román csöcselékkel együtt. De már korábban, december 24-én Kolozsvárra négyezer toprongyos román baka vonult be (L. Kolozsvári Papp László *Holló úr* című kötetét), januárban sorozatos incidensek történtek a magyarok ellen. Főleg azután, hogy a Székely Hadosztály feladta a hónapokig védett történelmi Erdély határán húzódó frontvonalat. (Így a románok pár hét alatt már kijuttattak az Alföldre.) Legelőször a színmagyar Köröstárkányt „büntették meg” a Székely Hadosztállal való együttműködésért, áprilisban kilencvenegy magyart gyilkoltak le, majd a szomszédos Kisnyégerfalván tizenhét magyart. Kifosztották Szatmárt, Váradot, korábban már Székelyföldön is bemutatták középkori büntetési módszereiket, botoztattak, huszonöt botütéssel büntettek, de ezt kegyetlenségéből sokszor „elszámolták”, s kezdték előlről. Nagyvárad 1919. április 20-án került román kézre, verések, erőszakosságok, „fekete terrornak” nevezett gyilkosságok történtek a városban. (Nehezen hihető, hogy az 1940. szeptember 6-án a városba bevonuló magyar kormányzót köszöntő román polgármester mindezt ne tudta volna, amikor a mindenkori békés együttéléstől beszélt.) Aztán következett Debrecen, Békés, Hódmezővásárhely és a többi alföldi város, ahol a megszállók nyilvánosan a főtéri fákra akasztottak is. Ez a térség megszenvedte már a Tanácsköztársaság alatt a Vörös Hadsereg, a Lenin-fiúk terrorját, most következtek a Budapestig meg sem álló megszállók, a román csapatok.

1946-ban bombák már nem hullottak Váradra, látszólag béke volt, az elszegényedett, kifosztott lakosság naponta szembesült az eddig ismeretlen rendszer intézkedéseivel, „irányvonallal”, a szovjet megszállók (ámbar ők magukat barátoknak nevezték) nyelvének, kultúrájának, de főleg politikájának a másságával. A kommunista elit jószerével iskolázatlan, szaktudás nélküli elvtársakból állt, az értelmiséget gyanús, „sötétben bujkáló ellenségnek” tekintették. Az ügyeskedők a jég hátán is megéltek, sokan abból alapozták meg jólétüket, ami javakat a gettóba hurcolt és soha vissza nem térő zsidók megőrzésre náluk hagytak. Műtárgyak cseréltek gazdát élelemért, virárgzott a feketepiac. Aki eddig szegény volt, az is maradt. A magyarokat az új világ is jövevényeknek nézte, a nemzetiségi hovatartozás és az állampolgársági státusz összemosódott: a romániai magyarokat román nemzetiségűnek titulálta az új hatalom.

Korom Mária

Egy tizenéves felnőtté érése

Részletek Balázs László naplójából

A kockás füzetbe, kézzel írt naplószerű emlékezés közvetlenül a francia fogságból való szabadulás (1946) után keletkezett, amikor az emlékek még nem veszítettek frissességükből.

Balázs László 1944. szeptember 23-án töltötte volna be 17. életévét, de a történelem kirángatta a székelyudvarhelyi iskola padjaiból, és elsodorta messze, Nyugat-Európába. Kitűnő tanuló volt, kivételes nyelvérzéke és korán kiforrott fogalmazási készsége egyenesen ajánlották volna a kolozsvári egyetem bölcsészkarára. Végül el is jutott oda, sőt a főiskola elvégzése után visszatartották egyetemi tanárnak, az általános nyelvészet és a kétnyelvűség jeles kutatója lett. De nem egyből. Előbb meg kellett járnia a háború poklát úgy, ahogy neki kijutott. A háború nem mindennapi kihívásai (menekülés, kényszerű besorozás, katonai kiképzés, és nem utolsósorban az egy évig tartó, de egy örökkévalóságnak tűnő fogolyélet franciaországi internálótáborokban) idejekorán éretté avatták. Ennek a történetét olvashatjuk naplójában, amely most kerül először az olvasóközönség elé, ha csak részleteiben is.

A kockás füzetbe, kézzel írt naplószerű emlékezés közvetlenül a francia fogságból való szabadulás (1946) után keletkezett, amikor az emlékek még nem veszítettek frissességükből. A leírt események alapjául azok a feljegyzések szolgáltak, amelyeket a tizenéves fiú, az események szemtanúja és résztvevője rendszeresen, naplószerűen rögzített, mikor papírra, mikor térkép hátára, ahogy adódott. Ezeket a feljegyzéseket végül megsemmisítette, mihelyt megfogalmazta 1946-ban a végső változatot. A napló ott állt a kolozsvári dolgozószoba könyvszekrényének egyik polcán, a magyar és a világirodalom remekei közt szerényen megbújva. A szűk család tagjain kívül senki sem tudott róla. Most, 33 évvel azután, hogy Balázs László eltávozott az élők sorából, előkerült ez a kordokumentum, amely egyben irodalmi szintű, olvasmányos igaz történet, egy fiatalember őszinteségével megírva. Kiadása talán a szerzőnek egy titkos vágyát is teljesíti, azt, hogy naplója

ténylegesen is helyet kapjon az irodalmi művek sorában.

1944. szeptember 8-án, Székelyudvarhelyen is kiadták a kiürítési parancsot, miszerint mindenki hagyja el a várost, mert közelednek a szovjet csapatok. Balázs Imrének, az apának, aki a Pénzügyi Igazgatóság tisztviselője volt, az intézmény mentési megfontolásból történő áthelyezése miatt ugyancsak mennie kellett, így hát felkerekedett feleségével és négy fiával, akik közül Imre 18, László közel 17, István három, András másfél éves volt. Vonattal mentek egy hónapon keresztül Szászlekence, Dés, Érmihályfalva, Nyíregyháza, Miskolc érintésével Egerig. Innen is tovább kellett menekülniük: Putnok, Losonc, Léva, Érsekújvár, Komárom után végül megállapodtak Zalaegerszegen, két és fél hónapra. Végül 1945. január 29-én rendelet érkezett, hogy a két nagyobb fiúnak be kell vonulnia a magyar hadseregbe.

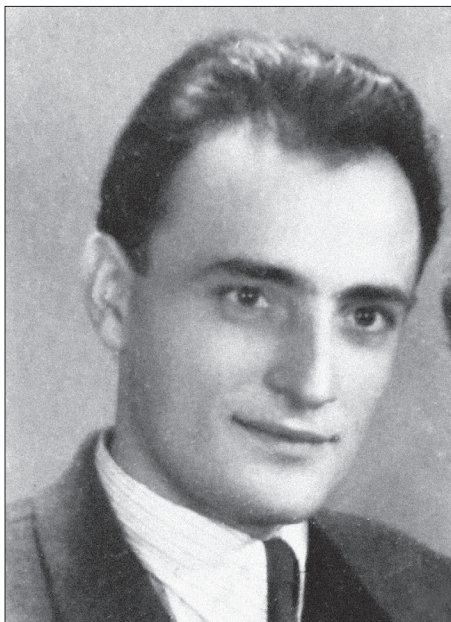
Imrét és Lászlót a németországi Friedrichshafenbe vitték. Jó hónap után megkezdődött vonatkísérő gépágyús tűzéri kiképzésük. Két hónap sem telt el, és április végén francia csapatok foglalták el a várost. A fiúk, fiatal társaikkal együtt fogságba estek. Embertelen körülmények között szállították őket Comperbe, egy bretagne-i fogolytáborba, ahol nyolc hónapot töltöttek. Közben vége lett a második világháborúnak, de az internáló és fogolytáborok tovább működtek. A fiúkat átvezényelték Rennes-be, az ottani fogolytáborba. Itt is négy szörnyű hónapot kellett kibírniuk. Végül 1946. május 5-én szabadultak.

Részletek a naplóból

[...]

Dés, [1944.] szept. 19.

Állomáson vesztegel a vonat. Igazán szép az idő. Kiürítésnek, menekülésnek semmi nyoma, és mégis, minden

Balázs László 24 éves korában

ember arca csupa rettegés, bizonytalan várakozás. Hátborzongatóan ordít fel a sziréna: ismét gépek közelednek. Iszonyatos kapkodás, fejvesztett menekülés. A mozdonyokat kiviszik az állomásról. Menekült vonatunkat is kin[n] ebb vontatják, s ott állunk meg, ahol a Szamos átfolyik az állomáson, s a közlekedés számára egy páros vasúti híd húzódik keresztül. A híd végéhez kerül a vagonunk.

Gépzúgás, hirtelen suhogás, és az állomás feletti dombon máris robban az első bomba. Két vagon között állok. Megszólalnak a kukoricásban elhelyezett légvédelmi gépágyúk, de a bombák sorra robbannak az állomáson. Egy benn felejtett mozdony darabokra törve dől össze; omlik a hevenyészve óvóhelynek átalakított raktár is, s már a vagonunk mellett, a hídtól 2 méternyire esik a Szamosba a bomba. A hirtelen támadás után nagy zsvaj. Én is elszaladok menteni.

Rettenetes, borzalmas! Még sohasem láttam a valóságban légitámadás áldozatait, mert Udvarhelyen még egyszer sem volt légitámadás. A teljesen romba dől épület alól egymás után húzzák ki a szerencsétleneket. Huszonnégy halott... Egyiknek a karja, másiknak a feje nincs meg... Most emelnek ki egy sebesült nőt. Haja kibomolva, arca koromfeketére égett, ruhája rongyokban, arcából és oldalából folyik a vér. Fájdalmasan nyöszörög, gyermekét keresi. Nem látja, pedig ott a gyerek előtte, a halottak között: kifolyt a szeme. Ijesztően kísérteties az asszony üres szemgödreivel, cafatokban lógó, véres arcával... Ott hal meg előttünk...

[...]

[Zalaegerszeg, 1944.] Dec. 24–25.

Karácsony! A családi meleg boldogság és a szeretet ünnepe. A drága pénzen szerzett, satnya kis fenyő láttára összeszorul a szívem. Otthon Erdélyben, az égbe nyúló havasok sudár koronája mellett, csillogó díszekkel, lobogó gyertyafényben ünnepeltünk; s most pár szem cukor, sütemény, egy-két szál gyertya az egész. Szegény kicsi öcsikém a karácsonyfa láttára összecsapja két kis kezét: „Ilyen szép kicsi karácsonyfánk még sohasem volt!” Ó, boldog gyermekkor! Csak a jelent nézi, múltba nem tekint, a jövő nem érdekli. Könny szökik szemembe, édesapám erővel szorítja össze fogait, édesanyám zokogva fordul el, majd viharos szeretettel öleli, csókolja két kicsi fiát, s ez pótol mindent. Mert nem a fény, a pompa, a gazdagság, hanem a bensőséges családi béke és a megértő szeretet teszi ünneppé a karácsonyt.

Az éjfélel mise már délután megvolt. Hiába zúgott az orgona, hiába szárnyalt a diadalmas ének, szívem tele van szomorúsággal. Lelkemben újra feltűnik az otthoni ház, ahol az öreg nagyanyó, a jó ismerősök, barátok sírva, sajnálkozva gondolnak ránk; magam előtt látom az udvarhelyi templom aranyoszlopait, s éjfélkor, a ragyogó ünnepi misében az áhítatos tömeget.

Miért is kellett Udvarhelyről eljönni, inkább választanám ott a nyomort, mint itt a nyomorúságos, tengődő életet.

[...]

[Zalaegerszeg, 1945.] Jan. 29.

Itt az elválás pillanata. Egy hétig nem jött meg a szerelvény. Édesapánk csikorogva szorítja össze fogait, de szemében már csillog a könny. Fájdalmas szívvel ölel át. Édesanyám zokogva csókol össze, érzi, hogy távollétünk tovább fog tartani, mint bárki is gondolná. Pistike, nagyobbik öcsém tágra nyitott szemekkel néz ránk. Kicsi szája már-már sírásra görbül. Nem érti még, mi az: katonának menni, mi a harctér, mi a halál. De megérti azt, hogy két bátyja útra készül, s nem lesz, aki játsszék vele, s aki annyi szép tündérmesét mondjon neki. Kicsi Bandika, alig másfél éves kisfiú, látva, hogy édesanyja sír, ő is sírni kezd.

Fájdalmas szívvel, ólomnehéz lábakkal indulunk neki a bizonytalan jövőnek. Odabent a szobában hősiesen elfojtottam könnyeimet, de kint, az udvaron menthetetlenül kitor belőlem a zokogás. Édesapám elkísér az állomásra,

ott vagonba szállunk. Falusi fiúk, pécsi, budapesti diákok vannak velünk együtt. A vonat nem indul. Édesapámnak hivatalba kell mennie, de nem sokkal később újra megjelenik, engedélyt kért az irodából. Pistikét is kihozta magával. Együtt sétálunk a vagonok mellett. Arcán fájdalmasan rándulnak meg mindegyre az izmok, kis öcsém szemében csillog a könny. Isten tudja, hány-szor csókolom meg őket.

Pistike fázik, édesapám hazaindul vele. De milyen nehezen indul! Minden pár lépés után megáll, visszafordul, int. Így megy ez tízszer, hússzor, a kijáratig. Megáll, visszafordul; utoljára látom szigorú, de mégis oly nagyon szeretett arcát. Búcsút int kezével, Pistike pedig csókot dob felénk.

„Két vagon között állok. Megszólalnak a kukoricásban elhelyezett légvédelmi gépágyúk, de a bombák sorra robbannak az állomáson.”

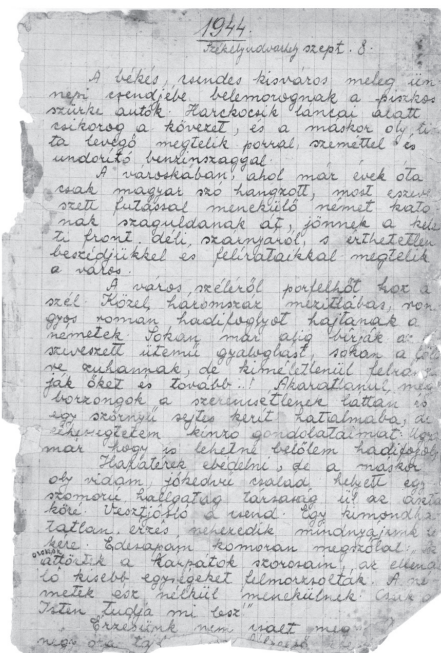
Most már végleg magunkra maradunk Imrével. Egymásra vagyunk utalva, egymást kell óvnunk mindentől. Fülemben cseng édesanyánk búcsúzó szava: „Szeressétek egymást; ne váljatok el, mert a nehézséget ketten jobban legyőzitek, mint külön. Gondoljatok arra, hogy én minden órában értekez imádkozom, s így megszabadultok minden veszélytől. Támogassátok, segíssétek egymást, s én erősen hiszem, hogy visszatértek egyszer majd boldogan, épen, egészségesen.” Igen, most valóban így kell tennünk. Fájdalmasan sípol a vonat, sírva integet a nép, hisz mindenkinek egy kedves, szeretett gyermekét viszi el a vonat, ki tudja, hová?

[...]

[Friedrichshafen, 1945.] Ápr. 10.

Légiriadó! Egész századunk, azonkívül német, magyar katonák, civilek ott szoronganak a Dornier repülőgépgyár alatt húzódó óvóhelyen. Zümmög a légtisztító, nyugodtan lehetünk itt a föld alatt...

Vége a riadónak, megkönnyebbülten tódul ki a nép, s egyszerre, váratlanul vadászbombázók csapnak le ránk. Egy üres óvóárokba ugrálunk, s innen, az aránylag védett helyről figyeljük a támadó Thunderboltokat¹. Hatalmas csillogmotorjuk rémítően ordít, gépágyújuk sorozata nyomán felhőben száll a por... Egyszer csak az egyik gépről leválik egy

A napló első oldala

bomba, a másíkról, a harmadíkról is, ott vágódnak be éles csattanással az ároktól nem messze. Egy repesz ott sípol a fülem mellett. Halotthalványan vándorom² hátra. Ott vágódik be, Imre és köztem a földbe. Ilyen közel sem volt még tőlem a halál, mint most.

Egy fiatal német fiú megzavarodva ott szaladgál az út közepén... Ha most a bombázók visszatérnek, végünk van... Nagy későre megszólalnak a laktanya mellett elhelyezett gépágyúk, a gépek eltűnnek. Felszabadult sóhajtással mászunk elő az árokból, hálával gondolva Istenre, aki most is megóvott a veszélyben.

[...]

[Friedrichshafen, 1945.] ápr. 29.

Eltelt majdnem egy hét, s ellenségnek semmi nyoma. A német altisztek biztatnak: „A béke már itt van”. Hol? Az biztos, hogy itt már nem tudtuk, mi az éhség. A rendes napi fejadag sem kevés, de az állomásról, egy élelmiszeres szerelvényről 21 ember helyett 121 számára vételeztünk élelmiszert. Szárított kenyér, kétszersült, lekvár, zsír, margarin, méz, cukor, cigaretta, hús- és főzelékkonzervek, sűrített édes tej és Isten tudja, még mi minden volt ott.

Ma reggel ágyúlövésre ébredtünk. „Itt az ellenség!” A városban nagy a zűrzavar. Az öreg németekből alakult városvédő alakulat, a Volkssturm³ is állásaiba vonult. Lövik a páncéllakadályokat. Géppuskasorozatok ropognak szakadatlanul.

A mi páncéllakadályunknál is megjelennek a páncélosok. Belelőnek egy

párat a fatörzsek közé, de minden eredmény nélkül. Ezt az egész oldalt nekünk kell védeni. Két oldalról lövünk a fatörzseket szétgurítani akaró franciákra. Visszahúzódnak. A város másik végén a lakosság nyitotta ki a páncéllakadályokat. A város kövein már csikorognak a hernyótalpak. Vége mindennek. Mi is visszahúzódnak szállásunkra, gyorsan elosztjuk magunk között az ott felhalmozott élelmiszert, felkészülünk az útra. Várjuk a német őrmestert és az indító parancsot, hogy kimenjünk valahol a városból, de nincs sehol. Egyszerre csak meglátjuk. Kerékpáron ül, civil ruhában, vállán egy harmonika. Úgy néz ki, mint egy vándormuzsikus. Itt hagytak minket a pácban.

Jön a hadnagyunk. Még a pisztolya is nála van, vele egy francia katona. Fiatál, jóképű fiú lenne, ha nem lenne az arcán a vadságnak egy vonása. A hadnagy beszél: „A háború a ti számotokra is befejeződött. Készüljete. Ez – és a franciára mutat –, elkísér a gyűjtőhelyre. A fogság nem lesz hosszú. Nemsokára itt a háború vége, s akkor hazaengednek titeket.” Szép kilátások! Nyugodtan indulunk. Ott hagytuk fegyvereinket a pincében. Itt vagyunk a város közepén levő térségen, ahol már ezrével szorong a város védőőrsége. Összesen hatvanöt fiú van együtt.

Szörnyen vadak a franciák. Részeg mindenik. Ordítognak, lövöldöznek. Egy iskolába hajtanak be. A folyosón kuporgunk. Jön egy katona. Van vagy tíz óra nála, de még mindig órát, gyűrűt, aranyláncot és töltőtollat keres.

Éjjel. Néma csend. Egy irodában fekszem, az asztal alatt. A folyosón járni nem szabad. Szörnyű káromkodással szobánkba rohan három részeg francia, fenyegetőznek, lőni akarnak. Este látták, hogy van nekünk amerikai ingünk, s azt adjuk le azonnal. A németek adták ezt nekünk, mert a raktárt üritették. Leadunk mindent. Most lövessen magam agyon, mikor a háború vége csak napok kérdése?

[...]

[Valahol Franciaországban, 1945.] május 5.

Már többen ájultan fekszenek a vagonban. Egyik fiatal, alig tizenöt éves fiú zokog a vagon tetején könnytelen, száraz szemmel. Mi, akik még egy kissé jobban bírjuk a szomjúságot, szánakozva nézzük a szerencsétlent. Kizuhan a vagonból. Kíméletlen lábak rugdossák talpra. Akik egy keveset tudunk franciául, kérjük [az őrt], hogy adjon legalább neki egy csepp vizet. Láthatja, hogy még gyerek! Gyűlölettől eltorzult

arccal, fogai közt szűrve a szót, megszólal a „művelt nyugat” fia: „Katona tudott lenni, ugye? Akkor sem kaptok vizet, ha mindnyájan felfordultok is.” Nem tehetünk semmit. Legalább a nap bújna el valami felhő mögé, vagy egy kis eső jönne, hogy a lehulló cseppekkel olthassunk szomjúságunkat.

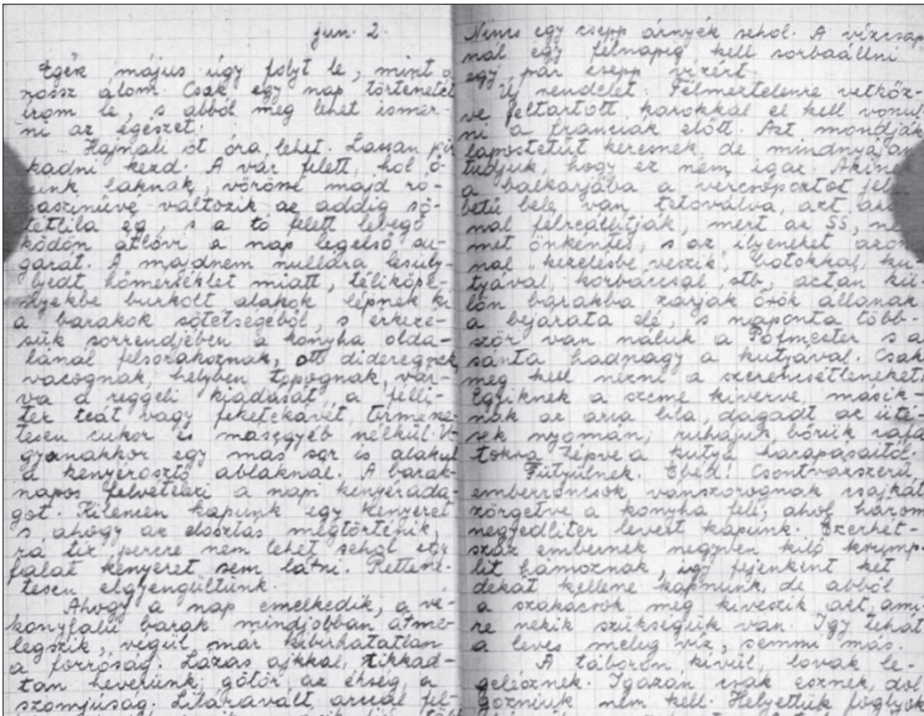
A szomszéd vagonban saját vizeletüket isszák a nyomorultak. Kiaszott aggyal már gondolkozni sem bírunk. Láztól cserepes ajkunk már imádkozni sem képes. Irtózatosságtól szórunk őreinkre és erre az egész elátkozott, nyomorult országra.

Délután négy óra körül járhat az idő, mikor vonatunk egy kis állomáson, Mauronban⁴ áll meg. Gyorsan kell kiszállnunk, de én el vagyok csigázva a végletekig. Durva, bandita külsejű őreink egyike hozzám ugrik, megragadja a hátizsákom tartópántját, amely elszakad durva kezei között. Zsákom a földre esik, s ahogy lehajlok érte, hátulról úgy megrúgnak, hogy orra bukom. Kíméletlenül zuhognak az ütések a hátamon. Alig tudok vánszorogni a többi fogoly közé. Balsorsomat végignézte a commandant is, egy öreg, szakállas ember, azt is gondoltam, hogy ez meg fog engem védeni durva öröm elől, de nem: meglegedetten mosolygott hosszú szakállába. Egy francia civil, aki tud egy pár szót magyarul (az első világháború alatt Magyarországon élt), hoz két veder vizet nekünk, magyaroknak.

„A szomszéd vagonban saját vizeletüket isszák a nyomorultak. Kiaszott aggyal már gondolkozni sem bírunk.”

A pár lenyelt korty után még jobban epeszt a szomjúság, de mégis erőre kapunk tőle. Elindul az ezerhétszázvalamennyi ember. Elöl egy őrmester halad, francia és amerikai zászlót lobogtatva. Egy faluba érünk. A tábláján Concorret-et⁵ lehet kiolvasni. Őreink lövöldözésére kitódul a nép, iszonyú szitkokat, s ami még rosszabb, köveket szórnak ránk. Őreink boldogok, mert megmutathatták a népnek, hogy mennyi foglyuk van. Elesik több ember. Nem bírják az eszeveszett iramú menetet. Lábak rúgnak feléjük, köpdösi őket ez a ronda néptömeg; meglegedetten sikonganak a nők, ha egyik-másik fogoly hátán csattog a puskatus.

Már szürkére fakultak a színek, a nap is alábukott a hegyek mögé,

Részlet a napból

mikor a [comperi]⁶ táborhoz érünk. Egy szabad térségen, a kapu előtt le kell ülnünk. Negyvenes csoportokban bekísérnek a vékony hullámbádóg barakkokba, hova úgy dőlünk le, mintha letagoltak volna. Fél óra telhet el, mikor kis erőt gyűjtve a vékonyan folydogáló vízcsaphoz megyek két csajkával. Egész tömeg tapossa egymást, töri magát a vízhez. Úgyesen közéjük furakodom, a vízhez érek, megtöltöm a két csajkát, s boldogan sietek az 53-as barakkhoz. Imrével megittunk fejenként másfél liter vizet ebből az undorító, poshadt pocsolalékból, s aztán boldogan fekszünk le a kemény földre. Félálomban mint-ha hallanám édesanyám hangját: „Ne csüggedjete! Segítsétek, szeressétek egymást, s az Isten is megsegít.”

[...]

[Comper, 1945.] júl. 20.

Azt hiszem, már itt az ideje, hogy a környékről is írjak valamit.

Vörös sziklák vannak mindenütt. Egy-egy fűcsomó között. Hosszú, elég mély tó terül el a közelben. Egyik oldalról fák, zöld bokrok hajolnak föléje, a másik oldalról komor, vörös sziklák bámulnak bele. A tó partján áll egy középkori hűbéri vár. Valamikor a tó vize körülvette a várat, most azonban a nagy forráság miatt nagyon leapadt. A várarkot két híd íveli át. A falak még állanak, de a bástyák tornyainak már csak a romjai állanak. A szürke gránitkövek között fű, moha zöldell. Középen a főépület még áll. Talán többször

javították, mert ott vannak a tiszti és legénységi szállások, a konyhák, a raktár.

A vár hátsó kapuján kilépve egy kanyargó útra térünk, mely a völgybe vezet. Egészen más itt a vidék. Csörgedező patak partján nyárfák állanak. Kis falu húzódik meg a völgyben. Szürke terméskőből egybe van építve istálló és lakóház. Az udvarokon egy kis eső után már olyan nagy a sár, hogy alig lehet átmenni rajta. Lovaik kivételével állataik piszkosak. Gazdáik nemkülönben. Itt a faluban dolgozik egy magyar fiú, az mondta el a következő, francia tisztalkodást jellemző esetet: „Első nap, hogy idekerültem, nehéz, piszkos munkát bíztak rám. Este kimerítettem egy veder vizet, s derékgig levetkőzve mosakodni kezdtem. A háziasszony erre majdnem elájult: »Az Istenért, mit csinálsz? Belefulladász abba a sok vízbe!« Ő ugyanis napokig nem mosdik. Vasárnap vizes törülköző csücskével megtöröli a szemét. Hajuk ki van sütve, szájuk ki van festve, de a lábukat hónapokig elfelejtik megmosni.” Ízelítőnek ez is elég, azt hiszem.

A sötét fenyőerdő, s fenn a hegygerincen, a leáldozó nap bíbortüzeiben elragadóan szép a táj.

Nagyon elrontja a táj szépségét a vártól két-háromszáz méternyire lévő fogolytábor, szürke hullámbádóg épületeivel, drótkerítésével, s a tábor sarkában emelkedő őrtornyokkal. Milyen elragadó lenne a táj, ha nem lenne itt ez a tábor, s főleg, ha mi nem lennénk itt!

Mikor is leszél újra elragadó, te vidék?

[...]

[Rennes, 1946.] Ápr. 1.

Ma egy olyan eset történt, amelyet érdemes feljegyezni. Ötvenen dolgoztunk a laktanyában, melyet a hős MacMahon tábornokról neveztek el. (MacMahon, III. Napóleon császár egyik tábornoka, az 1870-71-es porosz-francia háborúban sorozatos vereségeket szenvedett a németektől. Később köztársasági elnök is volt.)⁷

Mindnyájan magyarok vagyunk, s az embereim csak magyarul tudnak. Van pedig egy francia őrmester (sergeant-chef)⁸, aki Németországban sokáig volt fogoly, kissé megtanult németül. Valószínű, hogy büntetőtáborban volt, mert fákelenül gyűlöl minden németet, s haragját a hadifoglyokon tölti ki. Ő a munkafelügyelő. Legelőször megkérdezte, milyen a koszt a táborban. Elmondtam, hogy milyen rossz. „Ez rossz? Tudod te, milyen volt Németországban?” – s akkor átcsap a német nyelvre, és kezdi magyarázni: „Deutschland ich fünf Jahr gefangen. Nicht essen, 1 Tag 1-mal essen, Wasser essen. Drei Kartoffel 1 kaput. Nichts tot. Du hier viel essen. Viel Arbeit, alé hop!” Azt akarja mondani: „Németországban én 5 évig voltam hadifogoly. Nem ettem. Egy nap egyszer adtak ennem, vizet ettünk, három krumpli közül is rossz volt egy. Ti itt sokat esztek, dolgozzatok is sokat! Allé hop!”

„Félálomban
mintha hallanám
édesanyám hangját:
»Ne csüggedjete!
Segítsétek, szeressétek
egymást, s az Isten is
megsegít.«”

Megparancsolta, hogy az ágyakat fajtájuk szerint kell csoportosítani. De minden ágy másfajta! Elmegyek a másik raktárba szekrényeket rendezni. Egyszer csak jön a francia, kikelt képpel; szörnyen dühös... „Mi a baj?” – kérdem. Ő csak tátogat, hápog a megbotránkozástól. (Pukkadnál meg! – gondolom nyugodt szívvel. Mert mikor az ő haragszik, akkor nekünk mindig gyönyörűséget okoz.) Végül megszólal:

„A magyarok mind hülyék.”
– ?! – csak tátom a számat.

Balázs Imre és fiai az 1960-as évek elején (balról jobbra: Balázs Imre, István, Imre, András és László)

Felhívás

Kedves Olvasóink!

Idén 80. évfordulója a második világháború 1944. évi, erdélyi eseménysorának. Azon év májusától kezdődően Erdélyben felekezeti, illetve nemzetiségi hovatartozásuk miatt – esetenként attól függetlenül – emberek ezres-tízezres nagyságrendű sokasága szenvedett meg- vagy/és elhurcoltatást, bombatámadást, átvonuló katonák és civilek okozta atrocitást, rablást, fosztogatást, és nem kevesen voltak, akik például harctereken, náci koncentrációs, illetve román és szovjet fogolytáborokban veszítették életüket. Úgyszintén nem kevesen voltak, akik az 1944. őszi frontátvonulás időszakában kénytelenek voltak elhagyni otthonukat, és olyanok is, akik maradtak volna, de a háború vihara elsodorta őket.

Úgy gondoltuk, hogy a *Művelődés* Emlék-lapok című rovatának hasábjain idén fokozott odafigyeléssel adunk helyet olyan egyéni vagy/és kollektív (családi) emlékeknek/emlékezéseknek, amelyek megmutatják, esetenként árnyalják vagy kiteljesítik az akkor történekről ismert képet. Elsősorban emberi sorsokat bemutató részleteket szeretnénk egybegyűjteni és közölni. A családban fennmaradt, nemzedékről nemzedékre hátrahagyott történetek, fényképek, levelek, iratok, tárgyak, szóban, netán írásban megörökített emlékek segítségével azt szeretnénk meg- és felmutatni, hogy mi-ken ment át az ember a harctereken, a fogolyszerelvények marhavagonjaiban, a különféle légerekben, mi maradt fenn az utódokra mindezekből az emlékekből, egyszerűen mit kellett átélnie az embernek a háború zivatarában.

Nem titkolt szándékunk, hogy Önökkel együtt kegyelettel emlékezzünk a háború minden áldozatára.

És nem titkolt szándékunk az Önök segítségével arra figyelmeztetni: az Úristen őrizzen meg mindenkit a háborútól!

„Igen, azok! Saját anyanyelvükön beszéltem hozzájuk, mégsem értették!

– De hát ön tud magyarul?

„Németül beszéltem – mondja –, hiszen a magyarok is németül beszélnek. Ugyanaz az anyanyelvük.”

– Ezeknek ugyanazzal a fáradsággal franciául is beszélhetett volna. Egyformán nem értik.

„Hogyhogy? A magyarok nem németül beszélnek? Én világletemben úgy tudtam” – mondja csodálkozva.

Milyen nagyon meg volt lepve, amikor elmagyaráztam neki – úgy, ahogy tudtam –, mekkora nagy tévedésben volt.

Délutánra az összes franciák tudták a kaszárnnyában, hogy a „Hongrois” és az „Allemand” nem „égal”.

Jegyzetek

1 Teljes nevén: Republic P-47 Thunderbolt (magyarul Villámcsapás) amerikai vadászpilóta repülőgép volt a második világháborúban. Nyolc nehézgéppuskával is fel volt szerelve, teljesen feltöltve a legnehezebb egymotoros vadászgép volt akkoriban.

2 Így! Helyesen: vágódom.

3 A Volkssturm (magyarul: Népfelkelés) 1944 őszén létrehozott, a német fegyveres erőkötől független védelmi szervezet volt, állományát 20 és 60 év közötti német férfiak alkották, majd 16 és 19 év közötti fiúkat is behívták kötelékébe.

4 Mauron, település Franciaországban, Morbihan megyében, Párizstól kocsijúton 413, légvonalban 355 kilométerre, délnyugatra, Rennes-től kocsijúton közel 60, légvonalban 45 kilométerre, nyugatra.

5 Concoret, település Franciaországban, Maurontól 7 kilométerre, délkeletre, Rennes-től kocsijúton 52, légvonalban 40 kilométerre, enyhén délnyugatra.

6 Comper, település Franciaországban, Maurontól 9 kilométerre, keletre, Rennes-től kocsijúton 50, légvonalban 38 kilométerre, enyhén délnyugatra.

7 Teljes nevén: Marie Edme Patrice Maurice de MacMahon, MacMahon márkai, Magenta hercege (1808–1893), francia tábornok és politikus, Franciaország marsallja kitüntetéssel. Ő vezette a francia főszereget a németek elleni háborúban, amikor az 1870. szeptemberi, sedani csatában csapdába esett és megsebesült. A francia hadsereg, MacMahonnal és III. Napóleon császárral együtt megadta magát a németeknek, a császár száműzetésbe vonult. MacMahont kinevezték a versailles-i hadsereg élére, amely 1871 májusában leverte a párizsi kommun lázadását, amivel megalapozta politikai karrierjét. MacMahon 1873–1875-ig Franciaország államfője, 1875–1879-ig elnöke volt.

8 Törzsőrmester.

Balla Sándor |

Meseterápiával a vadul hullámzó vonalak ellen

A lbert Einstein újszerű meglátásaival, forradalmi vakmerőségével ráborította az asztalt a 20. századi tudományos világ nagy koponyáira. A fiatal tudóst könnyebb volt bolondnak vélni, mintsem komolyan venni, de azt már kevesen tudják, hogy a modern fizika egyik legnagyobb úttörője később már elismert tudósként ugyanúgy hadakozott a kvantummechanikába kódolt bizonytalansági faktor ellen, mint egykori

ellenfelei a relativitáselmélete ellen. Haláláig sem tudta elfogadni az új tanokban rejlő merész összefüggéseket, még akkor sem, amikor a kvantumelmélet már a fizika teljes jogú részévé vált, és meghatározta a 20. század tudományos-technikai fejlődésvonalát.

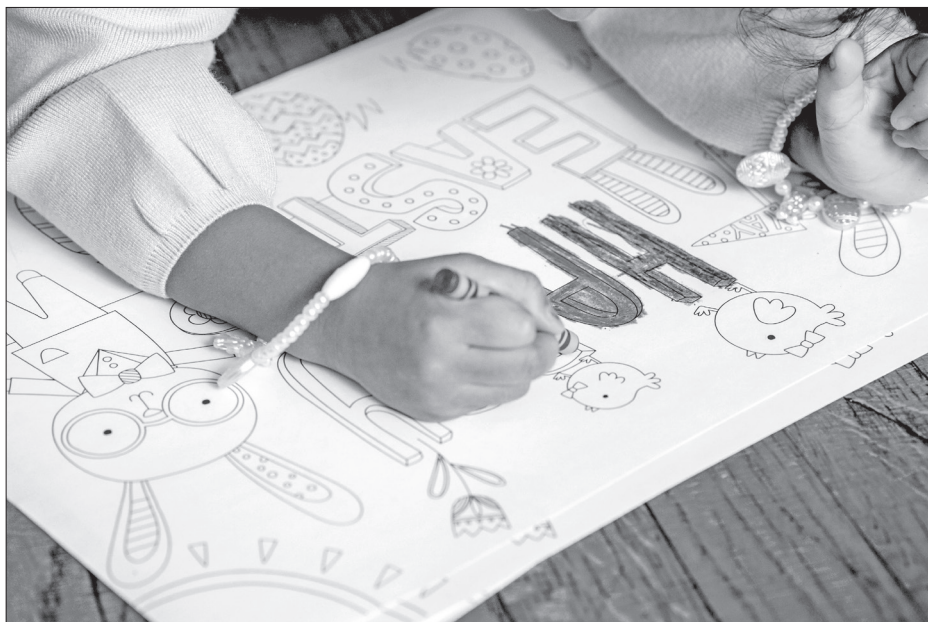
Még a legnyitottabb elmék is képesek megrekedni abban a szemléletmódban, amelyre egész gondolkodásukat és világnézetüket építették. Pedig egy évszázada a közösségi média legfeljebb egy félresikerült álom lehetett, amikor a véleménybuborékok, a nyakunkba szakadó adatsdömping és az online hormonkontroll még sokkal kevésbé fenyegetett bennünket. Ma, az információs robbanás korában szinte lehetetlen elbújni a széleseben szállingózó bitek előtt: a digitális térben eltöltött idő kihat az elmélyült gondolkodásunkra és szokásainkra, arra, hogyan fogadjuk be és dolgozzuk fel az információkat, hogyan emlékezünk vissza a múlt eseményeire. *A Digitális detox. Győzd le a mobilfüggőségedet* című kötetben Catherine Price például utat mutat a felgyorsult, idült információs hurrikánban őrlődő halandóknak – többek között döntéseink tudatosításában segít, valamint rossz szokásaink leküzdésében: megtanulni élni „offline is”, elszakadni telefonunk és profiljaink karmaitól.

Egyszerre kint és bent

Roppantul fontos például, hogy gyakorolhassuk az *önmagunkból való kilépés* művészetét – csak így kaphatunk tisztább képet magunkról. Hogy egyszerre legyünk jelen bent, mint a cselekmény megélője és főszereplője, valamint kint, mint a történet megfigyelője. A német idealisták is a szubjektum és az objektum folyamatos kölcsönhatására helyezték a hangsúlyt – az emberi tevékenységgel a fókuszpontban –, de a

Mert mit is tanultunk a mesékből? Hogy mindent meg lehet javítani, mindenén túl lehet lendülni.
Kép: Unsplash

A modern embernek ismét meg kell tanulnia képekben látni és gondolkodni. Kép: Pexels

kvantumfizika is felkészített már erre minket: a világunk elvi szinten sem ismerhető meg tökéletesen, másrészt meg kell barátkoznunk a dolgok kettős természetével. Egyszerre itt és ott. Egyszerre ilyen és olyan. Egyszerre alkotjuk magunk körül a valóságot és fejt minket vissza a valóság. Az, aki egyszerre képes a körön belül és a körön kívül állni, hamarabb ismeri fel, ha hullámozni kezdenek a vonalak.

Az ember folyamatos kapcsolatban áll múltbeli döntéseivel és jelenlegi szokásaival. Hiszen talán az, hogy a bécsi klasszikusra másképp rezonál az agyunk, kismillió előszelekció és élményfoszlány közös eredménye, amolyan üstökösként vissza-visszatérő utóregése. Persze az egészségnek kellett legyen egy gyújtópontja: ott, azon az iskolai hangversenyen Haydn *Requiemje* szólt, miközben épp azon a fekete ruhás hölgyön merengtünk. És ott egyszer csak összekapcsolódtak a dolgok elménk kusza labirintusában, amely rávezetett minket egy jól behatárolható szellemi bolyongásra.

Haydn pedig talán továbbra is elkísér bennünket. Beférkőzik az életünkbe. Szokássá válik. Később fekete tea, Goethe-művek, félhomályban kibontakozó tengermély eszmecezerék társulnak hozzá, és amikor a részletek eme összetalálkozása periodikus ringásban köszön vissza, máris többé válik. Rituálé. A rituálé a szokás kiemelése a közből. A rituálé a szokás tudatosítása és megtisztelése, úgymond szentté avatása: isteni alázattal tekintünk rá, majd teljesen alárendeljük neki a pillanatot. A szokásnak az egyetlen gyakran a

rabja, de amikor fölszabadítja saját magát, az öntudata győzedelmeskedik, és mindez rituálévá válik – persze, ha a maradás mellett dönt, hiszen a szokásnak útilaput is köthetünk a talpára. Bár azt nem adják olyan könnyen.

Einstein példájából kiviláglik az, hogyan válhat az egykor egészséges elképzelés az új időkre érve rögeszmévé – szokássá, beidegződéssé, illúziópokollá, amely egy elménkbe ütött délceg szeg volt egykor, mely aztán teljesen belekérgesedett. Ebben a zavaros és csapdákkal teli világban sokat nyújthat az, ha beleképzelhetjük, megélhetjük magunkat új helyzetekben. Ha a körön belül és kívül is állhatunk. Ha segítségünkre van egy olyan dimenzió, ahol erőtlenség, kiszolgáltatott állapotban is bátran próbálkozhatunk. És itt jön képbe a mesék világa.

A mese segít képekben látni és gondolkodni

Mert mit is tanultunk a mesékből? Hogy mindent meg lehet javítani, minden túl lehet lendülni. A mesékben végül mindig helyreáll a rend, és megszűnik a gondokból eredő zűrzavar. Ez kicsit túl utópisztikusnak tűnhet, ugyanakkor mélyreható pozitív üzenet is korunk fogyasztásba rohanó és temetkező katonáinak: ha megtaláljuk a nekünk szóló mesét, ha képesek vagyunk megérteni azt, akkor ezeket a felismeréseket felhasználhatjuk arra, hogy változásokat idézzünk elő az életünkben.

Mészáros Piroska addiktológus és meseterapeuta szerint a modern

embernek ismét meg kell tanulnia képekben látni és gondolkodni. Hogy megértse és lássa maga előtt: mi forog kockán egy történetben, és mi az adott mese konfliktusa. A mesék segítenek nekünk saját érzéseinkre fókuszálni – ugyanis az a kép, amelyen megakad virtuális szemünk, amelyet kiválasztunk magunknak, egyedi, és valószínűleg rólunk, nekünk szól. Azzal van igazán dolgunk és tennivalónk.

Hogy a minket körülvevő világ egy megfigyelőtől független koherens egész, vagy egy olyan szerves mindenség, amelyet minden egyén önmagából kiindulva alkot meg, az már régóta vita tárgya. Te is olyannak látod ezt a fát, mint én? Mi van akkor, ha én mást értek és érzek a fa mint szó és mint létező alatt? Saját történeteink megalkotói vagyunk, vagy egy nagy, közös történetnek a részei? Kelet felé haladva főként olyan tanokkal találkozni, amelyek szerint a személypercepcióval nemcsak befogadunk, hanem teremtünk is. Esetünkben újratemtünk. Már a hagyományos hindu orvoslásban is felhasználták a meséket arra, hogy a lelki zavarokat enyhítsék – a betegek olyan mesét adtak, amelyben felfedezhette saját küszködéseit, belső konfliktusainak és érzelmi világának lenyomatát, hogy eljuthasson szenvedésének gyökéréhez, netán a megoldáshoz is. Önmagunk mesékben való elhelyezése, saját történetünk megalkotása ugyanis segít minket az önreflexióban: a mese érzéseket gyűjt, és bátorít minket arra, hogy elhagyjuk a komfortzónánkat – mert azon belül semmi nem történik, ez a mese egyik legfontosabb tanulsága.

A mesehősök nem ragadnak bele a múlt utóregéseibe

Saját történetünk azonban könnyen változhat. Mi van akkor, ha azon a hangversenyen Wagner szól Haydn helyett? Goethe helyett talán Schopenhauer felé lapozunk el, majd a szellemi katarzist egy fárasztó hegymászás után, a magány tengerében éljük meg, amint együtt nyitnak be. Bár talán ennyire mégsem vagyunk kiszolgáltatva az elénk keveredő vizuális és olvasmányélményeknek, hiszen nekünk is van beleszólásunk abba, hogy milyen mű előtt nyitjuk meg belső kapuinkat. A kettő mintha egyszerre történne: oda és vissza, a körön belül és kívül is. Én döntöm el, hogy mit olvassak, a könyv pedig eldönti, hogyan változzak. Egyszerre alkotjuk magunk körül a valóságot és fejt minket vissza a valóság. Ezekről

A meseterápia megtanít minket arra, hogy a dolgok maguktól nem jönnek rendbe: ahhoz, hogy ismét mozgásba hozzuk őket, be kell járnunk a saját utunkat. Kép: Wikimedia Commons/Kecskemétfilm/Magyar népmesék

függhetnek jövőbeli szokásaink és démonaink is, valamint az, hogy amikor válaszúthoz érkezzünk, milyen mese siethet majd a segítségünkre.

Ahogy a valódi problémákhoz, úgy a mesebeliekhez is alkalomhoz illő kulcs van rendelkezve, amelyet csak akkor tudunk elforgatni, ha felismerjük a nyitásban és zárásban rejlő törvényszerűségeket. A meseterápia megtanít minket arra, hogy a dolgok maguktól nem jönnek rendbe: ahhoz, hogy ismét mozgásba hozzuk őket, be kell járnunk a saját utunkat. A pszichoterápiás gyakorlat által is alkalmazott meseterápia a rendre épít: segít lecsillapítani a tompa vívódásokat, és felfedni a lehetséges stratégiákat az egyensúly helyreállításához. És bár felnőttként egyre jobban kiszakadunk a mesék univerzumából, mégis van, amit eltanulhatunk a hősoktól. Ezeknek a szereplőknek nincs múltjuk, az állandó jelenben élnek, éppen ezért nem tervezgetnek, hanem megragadják a pillanatot, és cselekszenek. Mozgásban vannak, felfedezik önmagukat és a világot, s nem ragadnak bele a múlt utóregzéiseibe.

A Nietzsche által megfestett *történetlen anyatermészet* is párhuzamba hozható a mesehősök világával, még súlyosabb közös nevező az ember, aki képtelen felejteni és emelt fővel továbblépni. A német klasszika-filológus eképp fogalmaz a *Korszerűtlen elmélkedések* című művében: „Folyvást kiválik egy-egy levél az idő görgetegéből, aláhull, tovaleng – s visszaleng hirtelen, az ember ölébe száll. Ekkor mondja az ember, hogy »emlékezem«, s az állatot irigyli, aki nyomban felejt, s minden pillanatot valóban meghalni, a köd-be és éjszakába visszamerülni s örökre elhamvadni lát. Így él az állat történetietlenül: úgy tölti ki a jelent, akár egy szám, mely nem hagy maga után valami különös törtet, nem ért ahhoz, hogy álcázza magát, nem rejteget semmit, s minden pillanatban teljesen akként jelenik meg, ami, nem is képes hát más lenni, mint becsületes. Az ember viszont a múlt nagy s mind nagyobb terhével veselkedik. Ez görbíti meg hátát vagy téríti el léptét, ez nehezíti el járását, mint valami láthatatlan és sötét teher.”

A főhős példát mutat azzal, hogy a legkielevezettebb helyzetben is döntésképes – akkor is, amikor a múlt sérelmei és félelmei vissza-visszaköszönnek. Amikor pedig eljut egyik pontból a másikba, több lesz, mint aki akkor volt, amikor elindult. És közben áldozatokat hoz. Ez a mesék egyik másik nagy tanulsága: ingyen semmit nem adnak, ezt pedig gyakran hajlamosak vagyunk elfelejteni. Erőfeszítéseket kell tennünk azért, hogy kisimítsuk azokat a vadul hullámzó vonalakat. Mert egy gondolat csak akkor teljesíti be a maga végzetét, ha meg is valósítják azt.

Felhasznált irodalom:

Catherine Price: *Digitális detox. Győzd le a mobilfüggőségedet*. Libri Könyvkiadó, Budapest, 2018.

Friedrich Nietzsche: *Korszerűtlen elmélkedések*; ford. Miklós Jenő, Wildner Ödön. Révai, Budapest, 1921.

Werner Heisenberg: *A rész és az egész. Beszélgetések az atomfizikáról*; ford. Falvai Mihály, utószó Marx György. Gondolat Kiadó, Budapest, 1975.

Suba László

Mit hagytak ránk a céhek?

Az

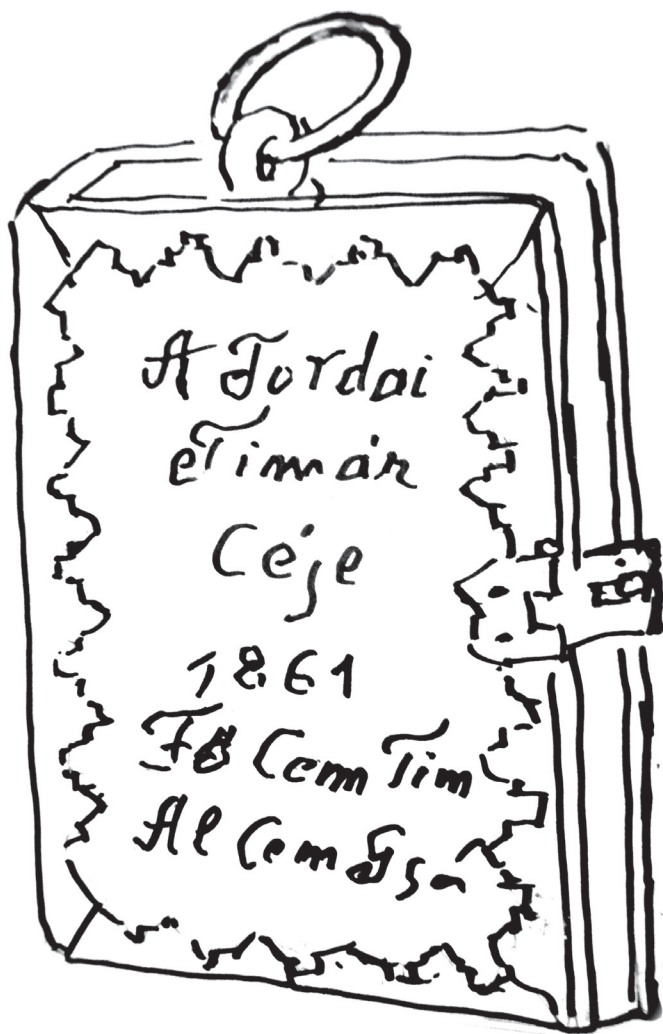
életben néha találkozunk a céh szóval, ami általában szövetkezést, csoportosulást jelent. Aki olvasott a középkori céhekről, az rögtön érti a szó jelentését. Foglalkoztam a tordai fazekasság történetével, és meglepett, hogy az idős emberek még mindig használták a céh szót – annak ellenére, hogy már több mint száz éve állami rendelettel megszüntették azokat, azzal a kitételel, hogy társulatokká alakulhatnak. A beszélgetések során olyan dolgokról

értesültem, amelyek nagyon időszerűnek tűntek, ezért érdemesnek tartom, hogy kicsit belekóstoljunk a céhek történetébe.

Nyugat-Európában, a 11–12. században alakultak meg az első céhek érdekvédelmi és jogi szervezetekként – rendszerint királyok, fejedelmek támogatásával, de földesurak és magas rangú egyházi személyek is engedélyezhették. A céljuk az volt, hogy egy bizonyos iparágban akadálymentesen dolgozhassanak, fejlődjenek. Minden céhnek szabályzata, statútuma volt. Ezekből kiderül, hogy demokratikus elveken szerveződtek. Az inasoknak, segédeknek, mestereknek megszabták a jogaikat és kötelességeiket, amelyeket büntetés terhe alatt be kellett tartaniuk. Az erkölcsi szabályok sem hiányoztak. Mind a céh keretében, mind a várossal való kapcsolataikban őrködtek a civilizált viselkedés betartásában. A mestereknek példamutató és nevelő szerepet írtak elő.

A céhen belül jól működött a szociális támogatás. A mester elhalálása esetén a céh magára vállalta a temetés költségeit, szervezését. Az özvegy segédet kapott azért, hogy a a műhely tovább működhessen. A mester, az inas, a segéd betegsége esetén egy-két munkatárs felügyelte, étellel, gyógyszerrel látta el őket. Az induló cégtárs kölcsönt kapott anyagban, pénzben a műhely beindulásáig. Ezek a dolgok azt igazolják, hogy a mai cégeknek volna, honnan ihletet nyerjenek.

Az ifjak oktatása a gyakorlati munka keretében valósult meg a műhelyekben. A mesterek, segédek segítették a fiatalabbakat a mesterség elsajátításában. Továbbá a segédeknek vándorolniuk kellett, hazai vagy külföldi műhelyekbe elszegődniük. Igazolást kaptak az inasvekről, vándorkönyvet vittek, amelybe mindenhol beírták az ott töltött időt, és a céh pecsétjével látták el. Elképzelhetjük, hogy egy tanulni vágyó ifjú ezen az úton sok új ismeretre tehetett szert. A vándorló ifjú az új helységben

A tordai tímár céh behívó táblája sárgarézből

Boroskancsó az 1930-as évekből. A tordai Szabó Lajos munkája. Képek: Suba László

támogatást kapott, hogy egy műhelyben dolgozhasson.

A céheknek az előállított termék színvonalának megtartására, emelésére kellett törekedniük. Már az inas felvételekor próbaidőt hagytak arra, hogy megbizonyosodhassanak, rendelkezik-e a tanonc megfelelő adottságokkal, amelyek alkalmassá teszik a szakmára. A céh keretében fontos szerepet tölthettek be a látómesterek. Ők ellenőrizték hetente, hogy a műhelyekben jó munkát végeznek-e? A vándorlásból visszatért ifjú a látómesterek előtt elkészítette a remek munkát, amivel bizonyíthatta, hogy érdemes a mesteri címre. A vásárokon is jártak a látómesterek, hogy lássák, megfelelő áru került-e a céh részéről a piacra, ami nem rontja hírnevüket. Ez a minőségi munkára való törekvés a tordai fazekasságra is jó

hatással volt. Már a 17. századi oklevelekben (Suba László: *Torda és környéke fazekassága*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2005) említik a tordai edényeket, a leltárban feltüntetett árak is igazolják jó minőségüket. A vásárokon is kelendők voltak, így Bánffyahunyadon vásárolták a kalotaszegiek a díszes kancsóikat a lakásuk díszítéséhez. Elvitték távolabbi pacokra is, mint Bukovina, Lengyelország. A kiváló munka mellett a tordaiakat valószínűleg más tényezők is segítették, mint például az, hogy elsősorban díszedényeket készítettek, amihez jó minőségű agyagjuk volt. Szeretném, ha a kulturális vezetőink figyelembe vennék, hogy érdemes lenne védetté nyilvánítani a tordai kerámiát, tekintettel gazdag múltjára, a kalotaszegi, a torockói gyűjteményekben, a kolozsvári Néprajzi Múzeumban

jelenleg is látható, esztétikailag kiváló kancsókra és tálakra.

A céhek sikeresen kapcsolódtak be városuk gazdasági, szociális, művelődési életébe, elsősorban azzal, hogy termékeikkel ellátták a várost. Részt váltak a közérdekű rendezvényekben, pártolták az előadásokat, önképzőköroket hoztak létre. A várfalakkal védett városokban a céhek felvállalták egyes falrészek, bástyák védelmét. Ezt igazolják a bástyák megnevezései Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Szebenben és más városokban is. A céhlegények alakja megjelenik a 19. század íróinak műveiben és a folklórájában is. A céhek a 19. század végén állami rendelettel megszűntek. A fazekasság esetében a hanyatlás oka az új üveg-, porcelán-, fémedények megjelenése volt. Az ipar és technika fejlődése más szervezeti formák megjelenését hozták el. A céhek társulatokká alakultak, és még sokáig fennmaradtak.

**A céhek sikeresen
kapcsolódtak be városuk
gazdasági, szociális,
művelődési életébe,
elsősorban azzal,
hogy termékeikkel
ellátták a várost.**

Ebben az írásban nem volt célom a céhek teljeskörű bemutatása, csak olyan részeket emeltem ki, amelyek bizonyítják, hogy a céhek hozzájárultak Erdély gazdasági fejlődéséhez és művelődési élete gazdagításához.

Idézek a mesterségekre utaló népdalokból:

Erre – arra zörögnek az edények,
erre laknak a fazekas legények.
Reng a korong, mikor készül a
csupor,
fáj a szívem, ha a babám mást
csókol.

Kolozs város olyan város,
a kapuja kilenc záros.
Abban lakik egy mészáros,
Kinek neve Virág János.

Felhasznált irodalom

Csetri Elek: A szövetkezeti gondolat régmúltjából Erdélyben. In: Somai József (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. RMKT, Kolozsvár, 2007.

